

נשים במלחמת ששת הימים: נקודת מבט תקשורתית

עינת לחובר

א. מבוא

חברות המצויות במשבר או בקונפליקט גלוי, כל משאביהן מכוונים להתמודדות עם איום חיצוני, והן נוטות לגלות גמישות לגבי הסדר החברתי שלהן. המשבר מקדם אווירה חברתית שמאפשרת שינוי.¹ עם זאת, קונפליקט שכל מטרתו היא יצירת שינוי בחברה יכול להיות גם לגורם משמר בה בעת, באופן פרדוקסלי. ומה קורה לנשים בזמן קונפליקט? ישנם מחקרים המורים שנשים משיגות יותר חופש ביטוי במהלך הקונפליקט. מחקרים אחרים מצביעים על כך שבזמן קונפליקט נשים נתונות ליותר שליטה של ביורוקרטיה ושל קונבנציות חברתיות המבקשות להדירן מהתחום הציבורי הפוליטי.² האם בתקופת משבר מלחמת ששת הימים נשמר הסדר המגדרי הקיים, או שהמלחמה זימנה אפשרות לאתגורו?

המחקר הנוכחי מבקש להשיב על שאלה זו ועוסק בנרטיב על אודות נשים במלחמת ששת הימים כפי שעוצב בעיתונות המרכזית באותה תקופה. בעקבות גישה התיאורטית של האנתרופולוגית החברתית רוזמרי ריד, הטוענת כי משבר וקונפליקט מאפשרים סטייה

---

* תודתי העמוקה לפרופ' דפנה למיש, לפרופ' ענת פירסט ולד"ר הגר להב על סיוען בכתיבת המאמר.

1 Rosemary Ridd, 'Powers of the Powerless', in: Rosemary Ridd and Helen Callaway (eds.), *Women and Political Conflict: Portraits of Struggle in Times of Crisis*, New York 1987, pp. 1-24 (להלן: ריד, כוחות); Orly Shachar, 'The Israeli Womb: Images of Gendered Nationalism in the Israeli Press', in: Theresa Carilli and Jane Campbell (eds.), *Women and the Media*, Lanham 2005, pp. 19-34 (להלן: שחר, הרחם הישראלי); Simona Sharoni, 'Gendering Conflict and Peace in Israel/Palestine and the North of Ireland', *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 27, No. 4 (1997), pp. 2-3.

2 ריד, כוחות, עמ' 1.

מייצוג מסורתי של נשים,³ אבחן אם הייצוג של נשים בחדשות העיתונות הכתובה במהלך מלחמת ששת הימים שונה מייצוגן המסורתי בחדשות, ואם ייצוג זה מבטא שעתוק או אתגור של הסדר החברתי המגדרי. חשיפת ייצוגי נשים במלחמת ששת הימים יכולה לתרום להבנת ההבניה המגדרית של אותם ימים, וזו עשויה להאיר את הידע וההבנה שלנו על אירועי התקופה והמיתוסים הלאומיים שרווחו בה.

הרקע התיאורטי למחקר זה מחבר שני תחומי ידע מרכזיים: הביקורת הפמיניסטית על ייצוגי נשים במדיה בכלל ובסוגת החדשות בפרט, והמחקר על מעמדן האזרחי של נשים בישראל בתום העשור השני למדינת ישראל. המחקר מבוסס על ניתוח תוכן כמותי ואיכותני של ייצוגי נשים בשני העיתונים המרכזיים באותה תקופה – מעריב וידיעות אחרונות – במהלך חודש ימים: ימי תקופת ההמתנה, המלחמה עצמה וימים מספר לאחר המלחמה. מהנרטיב העולה במחקר אציע טיפולוגיה של ארבע דמויות נשיות סטראוטיפיות: האישה 'המגויסת' (המופיעה בדמות החיילת, 'הרחם המגויס' והמתנדבת); האם והרעיה; האישה 'הפוליטית' והאישה 'האגואיסטית'.

ב. ייצוגי נשים בחדשות

נקודת המוצא של מחקרים בתחום ייצוג מיעוטים חברתיים במדיה היא שאנו חיים בעולם מרובד מבחינות רבות: מגדרית, גזעית, אתנית, מעמד, גיל, ליקוי/נכות, מיניות, מיקום גאוגרפי ועוד. קטגוריות ריבוד אלה יוצרות חלוקה אי-שוויונית של משאבים, תגמולים, זכויות, חסרונות והדרה. התקשורת משקפת את הריבוד החברתי, אך גם משעתקת ומבנה אותו. לפיכך הייצוג במדיה חשוב, שכן דימויים ומבנים תרבותיים קשורים לאי-שוויון, לשליטה ולדיכוי.⁴

המחקר הפמיניסטי בתחום ייצוגי נשים במדיה יוצא מנקודת מבט ביקורתית הרואה בתקשורת לא רק אתר המשקף את פניה של החברה, על שסעיה החברתיים, כולל זה המגדרי, אלא גם אתר המבנה את המציאות הסמלית המוצגת לנו ומתווכת בינינו לבין המציאות הקיומית. כלי אנליטי מרכזי במחקר הפמיניסטי בתחום ייצוגי נשים במדיה הוא המושג 'הגמוניה' שזכה לפיתוח על ידי התאורטיקן המרקסיסט אנטוניו גראמשי.⁵ לפי גראמשי ההגמוניה היא כוח אידאולוגי ותרבותי של מעמד חברתי אחד המופעל על מעמדות אחרים, ואינו מושג בכפייה אלא בהסכמה. מחקרים על ייצוג נשים בחדשות מראים שהחדשות, כמו ז'נרים אחרים במדיה, הן מוצר אידאולוגי המשקף את הנחות התרבות הדומיננטית בשאלות כגון מי חשוב, מה חשוב ומהם יחסים חברתיים נורמליים וטבעיים. המושג 'הגמוניה' מאפשר להסביר את הדרכים השונות שבהן המדיה מסייעים

3 שם.

4 Rosalind Gill, *Gender and the Media*, Cambridge 2007, p. 7

5 Antonio Gramsci, *The Prison Notebooks* (trans. and ed. Quintin Hoare and Geoffrey Nowell

Smith), New York 1971

להבטיח את השליטה הגברית בחברה. הוא מתאר תהליך שבו הקבוצה השלטת (בהקשר זה, גברים) שומרת על שליטתה על מוסדות חברתיים וחבריים (בהקשר זה, נשים) על ידי יצירת הסכמה מצד מי שמבקשים להתאים עצמם להסכמות החברתיות המקובלות.⁶ המחקר הפמיניסטי של המדיה החל בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים. ב-1978 עמדה גיי טוכמן על שני ממדים של הדרת נשים במדיה – הכמותי והאיכותני.⁷ מאחר שהייצוג בעולם הבידיוני מסמל את הקיום במציאות החברתית, ההיעדרות ממנו פירושה הכחדה סמלית. הייצוג בתרבות הסימבולית מהווה משאב של כוח. הייררכיית הכוח בחברה מתעצבת, מתחזקת ומשתמרת הודות להגברת הנראות של החזק על חשבון החלש, שאינו נהנה מנראות בעולם התקשורתי, כמו גם בעולם האמיתי.⁸ הדוגמאות המחקריות להדרה כמותית של נשים בחדשות הן רבות.⁹ אחת התגובות הנפוצות על ממצא זה היא שהחדשות משקפות את המציאות שבה נשים עדיין אינן נמצאות במוקדי הכוח והאחריות בתחומים רבים. אלא שמחקרים מצביעים על כך, שהחדשות מציגות באופן עקבי תמונת מציאות הנשלטת על ידי גברים יותר מכפי שזו אכן קיימת במציאות. יתר על כן, מחקרים רבים בתחום תהליכי הפקת חדשות מדגימים עד כמה החדשות מספקות 'מסגרות' פרשנות למציאות, הנוצרות כתוצאה משגרת העבודה הארגונית והמקצועית ומתפיסות תרבותיות, ואינן משקפות את המציאות. טענת המחקר הפמיניסטי בתחום החדשות היא שתהליכי הפקת החדשות הם מובנים מגדרית. הבניה מגדרית זו משתקפת באי השוויון המגדרי הקיים בקרב האינדיבידואלים העוסקים בהפקת החדשות, במאפיינים הארגוניים ובהקשרים הכלכלי, החברתי והמשפטי של מערכות החדשות.¹⁰

ההכחדה הסמלית של נשים בחדשות ממומשת לא רק במישור הכמותי – בהדרה, בהתעלמות או בייצוג החסר, אלא גם במישור האיכותני, ברובד היותר סמוי ומרומוז, באופן הסיקור של נשים. מחקרים המבוססים על מתודולוגיות מחקריות שונות (ניתוח

6 Carolyn M. Byerly and Karen Ross, 'Introduction', in: Karen Ross and Carolyn M. Byerly (eds.), *Women and Media: International Perspectives*, Malden 2004, p. 3 (להלן: בירלי ורוס, נשים).

7 Gaye Tuchman, 'Introduction: The Symbolic Annihilation of Women by the Mass Media', in: Gaye Tuchman, Arlene Kaplan Daniels and James Benet (eds.), *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*, New York 1978, pp. 40-46

8 ענת פירסט ואלי אברהם, ייצוג האוכלוסיה הערבית בתקשורת העברית: השוואה בין סיקור יום האדמה הראשון (1976) לבין סיקור 'אינתיפדת אל-אקצא' (2000), תל-אביב 2004, עמ' 12; עמית קמה, 'קריאה פעילה רבת-תרבותיות ואילווצי השיח ההגמוני', בתוך: תמר ליבס, עמית קמה ומירי טלמון (עורכים), תקשורת כתרבות: יצירת משמעות כמפגש בין טקסט לבין קוראים, תל-אביב, עמ' 159-162.

9 בירלי ורוס, נשים; Margaret Gallagher, *Global Media Monitoring Project: Women's Participation*; (להלן: גלגר, עולמי).

10 Liesbet Van Zoonen, *Feminist Media Studies*, London 1994, pp. 49-62

תוכן וסמינטיקה) מצביעים על כך שהייצוג של נשים בחדשות הנו מוגבל וסטרואטיפי במובן שלילי, מבחין בין 'נורמלי' ו'מקובל' לבין 'לא נורמלי' ו'אחר'. נשים בדרך כלל מזוהות עם המרחב הפרטי ומככבות בשני קצוות הסטרואטיפיים השמורים להן בתרבות: כאובייקט מיני או כאם.¹¹

אחד המאפיינים הבולטים ביותר בייצוג נשים בחדשות הוא הצגת האישה כקורבן. במחקר בינלאומי בתחום ייצוגי נשים בחדשות שהתקיים בשנים 2000 ו-2005 נמצא שהצגת האישה כקורבן הינה ייצוג בולט ביותר של נשים לעומת גברים בעשרות מדינות בעולם. הן בשנת 2000 והן בשנת 2005, 19 אחוז מדמויות הנשים היו קורבנות (בהשוואה לשמונה אחוזים גברים בשנת 2005 ושבעה אחוזים בשנת 2000). הנשים מוצגות כקורבנות גם בתקטגוריות שבהן ניתן לצפות לייצוג נמוך באופן משמעותי שלהן בהשוואה לגברים, כגון קורבנות תאונות דרכים וקורבנות פשע. דווקא תת-הקטגוריה של האלימות המינית, שבה יש ייצוג גבוה במיוחד לנשים, אינה זוכה לתשומת לב בסיקור. ההתמקדות בנשים כקורבן בסיקור החדשותי מקדמת את הסטרואטיפ של האישה כחלשה, כחסרת ישע וכזו הזקוקה למשליטי סדר גבריים שישמרו עליה (כמו הצבא, המשטרה ומערכת המשפט).¹²

מחקרים על ייצוגי נשים בחדשות בישראל מצביעים אף הם על הכחדה סמלית, כמותית ואיכותנית, המשקפת ומבנה את שוליותן של נשים בחברה הישראלית. למשל, ישנם מחקרים המראים שהנשים מוצגות בתפקידיהן המסורתיים, המזוהים עם המרחב הפרטי-הביתי, ומוגדרות על פי מיניותן (מושא לתאוה המינית הגברית). במרחב הציבורי הן מופיעות בתפקידים מסורתיים, כגון: התנדבות וטיפול באחר, עובדות בחינוך, בריאות, רווחה וכדומה. כמו כן, נשים בישראל מוצגות כנחותות מגברים: פחות גיוניות, חסרות אמביציה, סבילות, תלותיות, אולם יותר רומנטיות, רגשניות ופגיעות.¹³

כיצד מיוצגות נשים בחדשות בסיטואציה משברית – בשעת מלחמה או קונפליקט אחר? הייצוג של מלחמה וקונפליקט במדיה בעולם כולו היה ועודנו מבוסס על גישה פטריארכלית. בדרך כלל גברים הם יוזמי האלימות, מארגנים את התגובה האלימה, מציגים ו'ממסגרים' את סיפורי המדיה על אודות האלימות.¹⁴ מחקרן של חוה תדהר ורפנה למיש על ייצוגי נשים פלשתיניות וישראליות בחדשות הטלוויזיה במהלך האינתיפאדה

11 בירלי ורוס, נשים, עמ' 40-44.
 12 גלגר, עולמי, עמ' 43-47. ממצא זה נמצא גם בישראל: רפנה למיש, עושים ועושות חדשות, מחקר במסגרת פרויקט Global Media Monitoring Project, תל-אביב 2006 (להלן: למיש, עושים), עמ' 5.
 13 Anat First, 'All Women Should Cry: Coverage of Women in Foreign News — A Multi-National Study', *Communications*, Vol. 27 (1995), pp. 35-61; Dafna Lemish, 'Exclusion and Marginality: Portrayals of Women in Israeli Media', *Portrayals of Women in Israeli Media*, עמ' 42-43.
 14 Dafna Lemish, 'The Media Gendering of War and Conflict', *Feminist Media Studies*, Vol. 5, No. 3 (2005), p. 275

הראשונה (1987) מצביע על תמונה מורכבת. במישור הכמותי, כמו תמיד, הנשים מודרות: רק חמישה אחוזים מהדמויות שהוצגו היו נשים, לעומת 77 אחוז גברים ו-18 אחוז קבוצות מעורבות. במישור האיכותני, בעוד הייצוג של הנשים הישראליות היה סטראוטיפי כמו בימים של אי-מלחמה, הייצוג של הנשים הפלשתיניות כלל מאפיינים לא מסורתיים: הן הוצגו כיותר אקטיביות, לצד גברים וללא הבחנה מגדרית ברורה. לטענת תדהר ולמיש ממצא זה מחזק את גישתה התאורטית של רוזמרי ריד הטוענת כי משבר וקונפליקט מזמנים סטייה מייצוג מסורתי של נשים.¹⁵

ג. מעמדן האזרחי של נשים בישראל

המחקר הנוכחי עוסק בייצוגי נשים במהלך מלחמת ששת הימים, שהתקיימה לקראת תום העשור השני למדינת ישראל. בתקופה זו רווח הן בציבור והן במחקר, בישראל ומחוצה לה, מיתוס השוויון המגדרי בחברה הישראלית.¹⁶ נשים (יהודיות) בישראל נתפסו כשוות לגברים בחובתן לתרום למפעל הציוני ובזכותן לקבל זכויות ההולמות את תרומתן.¹⁷ מיתוס זה השתקף בתקופת היישוב ובשנותיה הראשונות של המדינה בתמונות החיילת המחייכת והחלוצה האוחזת במעדר.¹⁸ לפי אורית קמיר, מיתוס השוויון הנו מרכיב חשוב בהוויה הציונית והישראלית, אף שהוא נותר מחויבות מוצהרת בלבד ולא הוצא אל הפועל. לגישתה, 'שוויון זכויות' ציוני-ישראלי איננו השוויון של השקפת העולם הליברלית (שוויון זכויות של כל פרט אנושי לממש את עצמו על פי תפיסתו העצמית כיצור תבוני ואוטונומי), אלא שוויון המאפשר לכל פרט ליהנות במידה שווה מן הזכות להשתתף בפרויקט ההגשמה הציוני על פי התפקידים המגדריים (או הלאומיים) שייעדה לו הציונות המדינית. שוויון האישה משמעו זכותה להשתתף בפרויקט הציוני כ'גבר סוג ב', אם ורעיה.¹⁹

לפי חנה הרצוג, רק לאחר מלחמת ששת הימים חל מפנה בתפיסת מעמדה של האישה בישראל. בשנים אלה הונחו היסודות לשבירת מיתוס השוויון ונוצקו היסודות לתנועה

15 Chava. H. Tidhar and Lemish Dafna, 'Women in the Intifada: A Television News Perspective', in: Akiba A. Cohen and Gadi Wolfsfeld (eds.), *Framing the Intifada: People and Media*, Norwood 1993, pp. 116-141 (להלן: תדהר ולמיש, נשים).

16 סילביה פוגל-בי'ואוי, 'נשים ואזרחות בישראל: ניתוח של השתקה', פוליטיקה, חוב' 1 (1998), עמ' 50.

17 לגורמים למיתוס השוויון ראו, למשל, Tami Amanda Jacoby, 'Gender Relations and National Security in Israel', in: Tami Amanda Jacoby and Brent E. Sasley (eds.), *Redefining Security in the Middle East*, Manchester 2002, pp. 86-87

18 חנה הרצוג, 'ידע, כוח ופוליטיקה', בתוך: הנ"ל (עורכת), חברה במראה, תל-אביב 2000 (להלן: הרצוג, ידע), עמ' 270.

19 אורית קמיר, כבוד האדם וחווה: פמיניזם ישראלי, משפטי וחברתי, ירושלים 2007, עמ' 76-78.

פמיניסטית ולחשיבה מחודשת על מקומן של נשים בישראל.²⁰ בימי מלחמת ששת הימים, רעיונות תנועת הנשים שהתפתחה אותה תקופה במערב ('הגל השני' של התנועה הפמיניסטית) היו עדיין רדומים.²¹

חוקים בסיסיים, שלמראית עין הקנו לנשים בישראל זכויות שוות, הזינו את מיתוס השוויון. הבולטים שבחוקים הם 'חוק שירות הביטחון' (1949), שכלל את הנשים בין הכוחות המגויסים לשירות צבאי חובה, ו'חוק שיווי זכויות לנשים' (1951), שהכריז על נשים כאזרחיות שוות זכויות ושוות חובות. בשנות החמישים נתפסו חוקים אלה כחוקים אזרחיים שוויוניים ומתקדמים. קול ביקורתי ברור החושף את המבנה הפטריארכלי בחברה הישראלית נשמע רק בשנות השמונים, עת החלו חוקרות שונות להצביע על המגננונים המגייסים את המשפחה לקולקטיב והמחזקים את חלוקת התפקידים המסורתית.²²

ניתוח ביקורתי של 'חוקי השוויון' מצביע על כך שהנחת היסוד של החוקים היא שנשים הן בראש ובראשונה רעיות ואמהות או 'אמהות בכוח'. לפי 'חוק שירות הביטחון' נשים רווקות מגויסות, אך נשים נשואות שהן אמהות בכוח פטורות מגיוס. פטור זה הגדיר את תרומתן האזרחית ואת מילוי חובותיהן הלאומיות כרעיות ואמהות. כלומר, התפקיד האמהי לא הותיר את הנשים בתחום הביתי, אלא קשר אותן דרך תפקידן הביתי למרחב הציבורי. האמהות נתפסה כתרומתן העיקרית של הנשים לקולקטיב והייתה אף הרציונל להצדקת זכותן לשוויון. בדומה, גם 'חוק שיווי זכויות האישה' מתגמל נשים ומעניק להן זכויות בשל תרומתן לקולקטיב כאמהות.²³ אם כן, על פי הביקורת הפמיניסטית מהווים 'חוקי השוויון' מגננון המפלה נשים, שכן הם אינם רק מגינים על נשים ומקדמים אותן, אלא גם מקבעים את מעמדן במרחב הפרטי ואת שוליותן במרחב הציבורי.²⁴

בחברות לאומיות, ובמיוחד בחברות הנמצאות במצב של איום בטחוני, דוגמת ישראל, מתאפשרת הדרת הנשים מהסדר האזרחי בשל תפקידה המרכזי של המשפחה. בישראל נהפכה יצירת ההמשכיות הלאומית למטרה כשלעצמה, והנשים נתפסות כאחריות להמשכיות האומה בתפקידן כילדות, מעבירות התרבות ומחנכות הדור החדש.²⁵

20 חנה הרצוג, 'לקראת שחרור האשה: ראשיתו של הגל השני של הפמיניזם בישראל 1968-1977', בתוך: חנה יבלונקה וצבי צמרת (עורכים), העשור השלישי לחברה הישראלית, ירושלים 2008 (להלן: הרצוג, לקראת), עמ' 419-436.

21 יהודית בובר אגסי, 'מעמד האשה בישראל', בתוך: דפנה יזרעאלי, אריאלה פרידמן, רות שריפט, פרנסס רדאי ויהודית בובר אגסי (עורכות), נשים במלכוד: על מצב האשה בישראל, תל-אביב 1982 (להלן: בובר אגסי, מעמד), עמ' 228; חנה ספרן, לא רוצות להיות נחמדות: המאבק על זכות הבחירה לנשים וראשיתו של הפמיניזם החדש בישראל, חיפה 2006, עמ' 69.

22 הרצוג, ידע, עמ' 270-278.

23 ניצה ברקוביץ', 'אזרחות ואימהות: מעמדן של הנשים בישראל', בתוך: יואב פלד ועדי אופיר (עורכים), ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית?, ירושלים 2001, עמ' 206-243.

24 הרצוג, ידע, עמ' 270-271.

25 שם, עמ' 281.

ד. נשים וצבא בישראל

גורם מרכזי נוסף המסמן את ההשתייכות האזרחית של נשים בישראל הוא השירות הצבאי. הביקורת הפמיניסטית מצביעה על הזיקה ההדוקה בין צבאיות, אזרחות ומגדר, באופן שיוצר הייררכיה בין אזרחות של גברים לזו של נשים.²⁶ בחברה ובתרבות הישראלית הצבא הנו זירה מְמַגְדֶרֶת מרכזית. הדבר נכון במיוחד בעשורים הראשונים של המדינה שבהם הצבא עמד בלב ההוויה החברתית. המבנה הארגוני של הצבא משקף את מיתוס הגבר החזק המגן על האישה החלשה. יתר על כן, מאחר שהגברים הם הלוחמים בעלי היוקרה והכוח, והנשים מוצבות בעמדות נמוכות, 'עזר כנגדם', השירות הצבאי אינו רק משקף תפיסות ממגדרות, אלא אך מעצים אותן.²⁷ המגדור של השירות הצבאי נמשך מעבר לתקופת השירות, שכן הוא גורם ריבוד גם לאחר השחרור. 'ההון הצבאי' פותח לפני גברים שווקים אזרחיים שונים הממקמים אותם בעמדות מפתח פוליטיות, כלכליות וארגוניות.²⁸

ההיסטוריה של נשים בתפקידי לחימה בישראל החלה כבר בתקופת היישוב, שבה פעלו דמויות כמו אסתר בקר ומניה שוחט אשר השתתפו בהקמת ארגון 'בר גיורא' (1907), שלימים (1909) הפך לארגון 'השומר'. נשים היו פעילות גם בארגון ה'הגנה', אף בתפקידי לחימה, והיוו חלק מהכוח הלוחם של הפלמ"ח. למרות דוגמאות חלוציות אלה, המחקר מצביע על כך כי השתתפותן לא הפכה לנורמה ונשארה נחלתן של מעטות. מרבית הנשים לא עסקו בתפקידי לחימה אלא השתלבו במערך התומך של סיעוד וקשר.²⁹ בימי מלחמת העולם השנייה כ-4,200 נשים יהודיות מארץ ישראל שירתו בצבא הבריטי,³⁰ אך הן צוותו בעיקר לתפקידים תומכי לחימה: קשריות, טיפול במכשירי רדר, קשר עם מטוסי קרב, קיפול מצנחים, צילום, חובשות, נהגות רכב כבד, אמבולנסים ומכונאות, סיעוד ועזרה לקציני רפואה, אפסנאיות ופקידות. פרט ליוצאות מן הכלל מעטות, נשים לא השתתפו בלחימה.³¹

מלחמת העצמאות הייתה המלחמה האחרונה שבה השתתפו נשים בלוחמה, בהמשך למסורת שנקבעה עוד בימי הפלמ"ח.³² נשים השתתפו באופן פעיל בפעולות הקרביות

26 אורנה ששון-לוי, זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי, ירושלים 2006 (להלן: ששון-לוי, זהויות), עמ' 15-20.

27 שרה הלמן, 'צבאיות ומיליטריזם', בתוך: אורי רם וניצה ברקוביץ (עורכים), אי/שוויון, באר-שבע 2007, עמ' 349; חנה הרצוג, 'מגדר', שם, עמ' 225.

28 הרצוג, ידע, עמ' 280-281; Dafna Izraeli, 'Gendering Military Service in Israeli Defense Forces', *Israel Social Science Research*, Vol. 12, No. 1 (1997), pp. 155-157

29 יהודית תידור באומל, "'היינו שם אתם": הנצחת נשים באנדרטות לזכר הנופלים במדינת ישראל' (להלן: תידור באומל, היינו), בתוך: שילה, קרק וחזן-רוקם (עורכות), העבריות, עמ' 439.

30 תמר לובושינסקי-קטקו, הלוחמת היהודייה במלחמת העולם השנייה, 2004. הוצא ב-14.9.2007. <http://www.aka.idf.il/yohalan/main/main.asp?catID=26223>

31 תידור באומל, היינו, עמ' 439.

32 שם, עמ' 440.

של תש"ח ובמהלכן נהרגו 114 נשים. לטענת איריס ג'רבי, כאן נעוצים שורשי מיתוס השוויון ביחס לשירות הנשים בצה"ל, שכן על אף השתתפותן במלחמה הנשים היוו רק שני אחוזים מכלל המתגייסים.³³ בעיצומה של המלחמה הוחלט על הוצאת נשים מהדרג הלוחם. למרות התנגדותן של חברות ה'הגנה' הועברו כל הנשים, כולל אלה שהוכשרו בפלמ"ח, מתפקידי לחימה לתפקידי עורף.³⁴

הלוחמות של 1948 לא בישרו השתתפות המונית של נשים בתפקידים קרביים במלחמות ישראל. אמנם תקנות הקמת צה"ל הכירו בזכותה של הבת לשרת בכל תפקיד שהוא (על בסיס התנדבותי), אך במשך הזמן נשחק גורם השוויוניות,³⁵ ושירות החובה לנשים נותר סמל בלבד לשוויון. תקופת השירות הצבאי של הנשים הייתה תמיד קצרה מזו של הגברים, וחובת המילואים הייתה קצרה במיוחד וחלה על רווקות בלבד.³⁶ בשני העשורים הראשונים לאחר הקמת המדינה גדל הבידול בחלוקת התפקידים בצבא. נשים הוגבלו בסוג התפקידים שמילאו ובמיקום השירות שלהן ורובן מילאו תפקידים משרדיים.³⁷ באשר להשתתפות נשים במלחמת ששת הימים, אין בדינו מידע מבוסס. המקורות המשניים על ימי המלחמה אינם כוללים עדויות מקיפות על פועלן של נשים במלחמה באופן שיכול להאיר את התמונה בצורה ברורה.³⁸ העדויות הספורדיות מצביעות על כך שהמציאות הייתה במידה רבה דומה למה שהתרחש רק שנים אחדות לאחר מכן, במלחמת יום הכיפורים (1973). בימי מלחמת יום הכיפורים, על אף שבראשות המדינה עמדה באופן חריג אישה, בלט אי-השוויון המגדרי. נשים הודרו משלושת התפקידים המרכזיים של המערך המלחמתי: ההגנה הצבאית, האדמיניסטרציה האזרחית והייצור המלחמתי.³⁹ המלחמה הפכה למנגנון ששעתק את חלוקת התפקידים המסורתית בחברה הישראלית. מלחמת יום הכיפורים חשפה את חולשת החברה הישראלית גם בהקשר של מעמדן הירוד

33 איריס ג'רבי, המחיר הכפול: מעמד האשה בחברה הישראלית ושירות הנשים בצה"ל, תל-אביב 1996, עמ' 69.

34 שם, עמ' 69-70; ששון-לוי, זהויות, עמ' 43.

35 שם, עמ' 66-72.

36 בובר אגסי, מעמד, עמ' 227.

37 חלוקת עבודה מגדרית זו נשתמרה עד אמצע שנות השמונים. ששון-לוי, זהויות, עמ' 43-45. חשוב לציין שהעמדה של הפמיניזם הליברלי המצדדת בהשתתפות מלאה ושווה של נשים בתחום הציבורי, כולל זה הצבאי, שנויה במחלוקת. הפמיניזם התרבותי וזה הרדיקלי שוללים את השתתפות הנשים בצבא. ראו, שם, עמ' 188-191.

38 למשל, מיכאל בר-זוהר, החדש הארוך ביותר, תל-אביב 1968; תום שגב, 1967: והארץ שינתה את פניה, ירושלים 2005.

39 Rivka Bar-Yosef and Dorit Padan-Eisenstrak, 'Role System Under Stress: Sex Roles in War', in: Yael Azmon and Dafna Izraeli (eds.), *Women in Israel: Studies of Israeli Society*, Vol. VI, New Brunswick and London [1977] (1993), pp. 309-319

של הנשים וההשלכות של עובדה זו על החברה הישראלית בכללותה, והכשירה את הקרקע לצמיחתה של התנועה לשחרור האישה בישראל.⁴⁰

ה. המחקר

המחקר הנוכחי מבוסס על ניתוח תוכן של שני היומונים ידיעות אחרונות ומעריב. באמצע שנות השישים העיתונות המפלגתית החלה לשקוע ושני עיתוני הערב הללו היו בעלי תפוצה רחבה, כאשר מעריב היה העיתון הנפוץ ביותר. העיתונים היו שונים זה מזה. ידיעות אחרונות התאפיינו באוריינטציה שיווקית שהשתקפה בידיעות מתומצתות, בהיקף מידע מצומצם, במישלב לשוני נמוך, בסגנון 'קליל' ובעריכה ססגונית ותוססת כפורמט מעין טבלואידי. מעריב של אותם ימים היה יומון בעל סטנדרטים עיתונאיים גבוהים וסגנון סולידי.⁴¹

במסגרת המחקר נותחו גיליונות העיתונים שהופיעו במשך חודש ימים, החל מגיליון היום שאחרי תחילת תקופת ההמתנה ה־15 במאי 1967, ועד ה־16 ביוני 1967 – שישה ימים לאחר המלחמה (סך הכול 27 גיליונות). בחלק מימי המלחמה העיתונים יצאו לאור בכמה מהדורות יומיות מצומצמות בהיקפן, בשל התגייסותם של אנשי הדפוס.⁴²

בקורפוס המחקר נכללו כל הפריטים הקשורים במלחמה על היבטיה השונים שהיה בהם אזכור של אישה או של נשים. נאספו פריטים עיתונאיים מסוגים שונים: ידיעות, ידיעות קצרצרות כחלק מ'חבילות' של ידיעות, כתבות, מאמרי דעה, טורים אישיים, מכתבים למערכת, קריקטורות, תמונות וכיתובן ועוד. הפריטים הופיעו בחלקים שונים של העיתון ונכתבו בידי כותבים וכותבות שונים. הפריט היחיד שלא נכלל בקורפוס המחקר על אף שהיה קשור במלחמה וכלל אזכורי נשים הנו מדור דרישות שלום שהופיע במעריב. סך הכול נותחו 168 פריטים: 106 במעריב ו־62 בידיעות אחרונות. בכמחצית מהפריטים היה אזכור אחד של אישה ובאחרים היה יותר מאזכור אחד.⁴³ על מנת להשיב על שאלת המחקר – האם הייצוג של נשים בעיתונות הכתובה במהלך מלחמת ששת הימים שונה מייצוגן המסורתי בחדשות? – אבחן את שני ממדי הסיקור, הכמותי והאיכותני.

הממד הכמותי: נבחנו חמישה היבטים המהווים מדר להיקף וכולטות הסיקור של נשים: (1) סך כל הפריטים העיתונאיים שבהם אוזכרו נשים; (2) סך כל אזכורי נשים;

40 הרצוג, לקראת, עמ' 14.
 41 דן כספי ויחיאל לימור, המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948–1990, תל-אביב 1986, עמ' 57–63.
 42 מוסף 'ימים וילות' של מעריב לא הופיע בשני סופי שבוע במהלך המלחמה, בגלל מצב החירום (בעוד המוסף 'מעריב של שבת' התפרסם).
 43 כל אזכור של דמות נשית נוספת נמנה. אזכור נוסף של אותה דמות נשית באותו פריט לא נמנה פעם נוספת.

(3) אזכור אישה בעמוד הראשון; (4) אזכור אישה בכותרת מרכזית או משנית של הפריט; (5) תמונת אישה.

הממד האיכותני: נותחו התפקידים שבהם הופיעו נשים. כל אזכור של דמות נשית קוטלג על פי התפקיד שבמסגרתו הופיעה הדמות הנשית. נמצאו 22 הגדרות תפקיד (בת, אם, אם חייל, רעיית חייל, מתנדבת, מתנדבת מחוץ לארץ, תורמת דם, אופה עוגות, במקצוע, בעורף, בספר, ילדה אל מול המלחמה, עקרת בית, חיילת, כלה, יולדת, גולדה מאיר, פוליטיקאית אחרת, קורבן, 'נערת דיסקוטקים', אשת חברה ועוד). בחלק מהמקרים הסיקור של הדמות שיקף יותר מתפקיד אחד והאישה הוגדרה על פי התפקיד המרכזי שבאמצעותו הוצגה. בדרך כלל התפקיד המרכזי נקבע על פי שילוב של האזכור הראשון של האישה באיטם ושל הנושא המרכזי שבהקשרו היא מוצגת.

בשלב הבא מופו התפקידים השונים שנמצאו על פי קטגוריות ייצוג תמטיות, שהן מבנים רחבים יותר של משמעות בייצוג האישה. סך הכול התקבלה טיפולוגיה של ארבע דמויות מרכזיות.⁴⁴ כל קטגוריית ייצוג נותחה בהקשר של הערכים והמיתוסים הרווחים בתקופה. אם כן, ניתוח התוכן שבוצע במחקר זה משלב חקירה שיטתית ואובייקטיבית המתמקדת ברובד הגלוי של הטקסט במתכונת ניתוחי תוכן מסורתיים בתחום ייצוגי מיעוטים (שיטה המכונה 'ספירת ראשים'), עם ממד איכותני למחצה, שכן ניתוח הקטגוריות התמטיות מבוסס על פרשנות סובייקטיבית של הטקסטים.

נראות

עמודי העיתונים שסיקרו את המלחמה בחודש המחקר התמקדו בהיבטים צבאיים, מדיניים ופוליטיים, ולפיכך היו גדושים בדמויות גבריות: דמויות ציבוריות (מדינאים ופוליטיקאים ישראלים ובינלאומיים, מקבלי החלטות בעורף), לוחמים ואזרחים מן השורה. דמויות הנשים הופיעו בדרך כלל בפריטים שנושאים המרכזי הוא היערכות העורף ותפקודו.⁴⁵ כפי שניתן לראות בטבלה, סך כל הפריטים העיתונאיים על סוגיהם השונים שבהם נמצא אזכור לנשים בהקשר המלחמתי בגיליונות המחקר הוא 168, שהם שלושה פריטים בממוצע לגיליון. סך כל אזכורי נשים בכל התקופה הינו 370, שהם שני אזכורים בממוצע לפריט ושבעה אזכורים לגיליון. במעריב הייתה הנראות גבוהה יותר מבידיעות אחרונות (בממוצע ארבעה פריטים מול שניים, בהתאמה, ושמונה אזכורים מול שישה, בהתאמה). עוד עולה מהטבלה כי נראות הנשים הייתה כמעט קבועה בתקופות השונות של המלחמה (ההמתנה, ימי המלחמה ולאחר המלחמה).

44 ארבע הדמויות מבוססות על 17 מתוך 22 התפקידים שנמצאו.

45 במרכז המחקר נמצאת הבחינה האיכותית של הסיקור. לפיכך לא נערכה מדידה כמותית השוואתית בין ייצוג נשים לזה של גברים, במיוחד לאור העובדה שהוצגה ברקע התיאורטי ששורה ארוכה של מחקרים על ייצוגי נשים בחדשות, בישראל ובעולם לאורך השנים, מצביעה באופן ברור על הדרה כמותית של נשים.

ממוצע פריטים ואזכורים של נשים בסיקור המלחמה (לגיליון, לפי תקופות ועיתונים)

סך הכול (27 גיליונות)		אחרי המלחמה (5 גיליונות)		תקופת המלחמה (5 גיליונות)		תקופת ההמתנה (17 גיליונות)		
אזכורים	פריטים	אזכורים	פריטים	אזכורים	פריטים	אזכורים	פריטים	
8	4	7	4	8	4	8	4	מעריב
6	2	6	4	3	2	5	2	ידיעות
7	3	6	4	6	3	7	3	סך הכול

לא די שמעט נשים מופיעות בהקשר המלחמתי, הופעתן לא בולטת. הופעת אישה זוכה להבלטה בשני הקשרים מרכזיים: בהיותה דמות ציבורית או כאשר פועלה הנו בעל אופי דרמטי. כך למשל נשים כמעט ואינן זוכות להופיע בעמוד השער של העיתונים. רק עשרה פריטים שכללו דמות נשית (שהם שישה אחוזים מסך כל הפריטים) הופיעו בעמוד השער, ורובם (שבעה מתוך עשרה) אזכרו את גולדה מאיר, המזכירה הכללית של מפא"י באותם ימים. בפריט נוסף בעמוד הראשי מופיעה תמונה של פולה בן-גוריון לצד דוד בן-גוריון. להוציא דמויות ציבוריות אלה הופיעו נשים בעמוד הראשי פעמיים: ב-31 במאי הופיעה בידיעות אחרונות תמונה של צעירות וצעירים מתנדבים במיון דואר; ב-7 ביוני הופיעה במעריב ידיעה על מותם של אישה ובנה שנהרגו בהתמוטטות בשעת חפירת מקלט בהרצליה.

כדומה לכך, הנשים כמעט אינן נזכרות בכותרות הידיעות (כותרות מרכזיות או משניות), אלא בגוף הידיעה ולעתים קרובות עמוק בתוכה. רק ב-24 פריטים (שהם 6.5 אחוזים מסך כל הפריטים) הופיע אזכור של דמות האישה בכותרת מרכזית/משנית. גם בהקשר זה לעתים קרובות מדובר בדמות ציבורית דוגמת גולדה מאיר או חברת מועצת ירושלים או אשת קונגרס אמריקנית או נעמי שמר או הצ'לנית ז'קלין דה-פרה. נשים מן השורה מופיעות בכותרות בידיעות בעלות ערך חדשותי נמוך; בסיפורים 'מעניינים' או 'אנושיים', אך לא 'חשובים' או 'רציניים'. דוגמאות ל'נשים מן השורה' שהופיעו בכותרות הן: אשת חייל מגויס שילדה שלישייה, אם שחמישה מבניה מגויסים, אם שתשעה מבניה מגויסים, אישה שהתנדבה לנהוג טנדר, אישה שהתנדבה לנהוג אוטובוס. אלה הם סיפורים 'קטנים', אנקדוטות, שפרסומם אינו מושפע ממידת האקטואליות שלהם והם מהווים תוספת 'צבע' לסיקור המלחמה.

תמונות נשים מופיעות בשיעור גבוה יותר (41 תמונות שהן 11 אחוז מכלל האזכורים) בהשוואה לשני הקריטריונים האחרים של בולטות – הופעה בעמוד הראשון ובכותרות. ההסבר לכך הוא שתמונת אישה מהווה 'קישוט' שמטרתו למשוך את תשומת לב הקוראים. ממצא זה מוכר גם ממחקרים אחרים על ייצוג נשים במדיה. במחקר הבינלאומי שנערך בשנים 2000 ו-2005 נמצא שנשים מופיעות בתמונות הרבה יותר מגברים.⁴⁶ ממצא זה נמצא גם בסיקור החדשותי בישראל.⁴⁷ המחקר מראה שהסטטוס של דמות המצוטטת בחדשות שונה מהסטטוס של דמות מצולמת. בדרך כלל אנשים מצוטטים כאשר לדבריהם מיוחסת חשיבות ציבורית. הופעת דמות בתמונה קשורה להיותה אישיות בעלת משרה ציבורית, אך גם למשיכת תשומת לב הקוראים. במקרה זה התמונה היא אמצעי לייצוג רגש, דרמה או מיניות.⁴⁸

'האישה המגויסת'

ייצוג 'האישה המגויסת' כולל שלוש דמויות מרכזיות: החיילת, 'הרחם המגויס' והמתנדבת.

החיילת: ערב המלחמה, כ-28 במאי, הופיעה בידיעות אחרונות (עמ' 10), קריקטורה המציגה שורה של ארבע דמויות (חייל, חיילת, עובד אדמה וחרדי), הצועדות ככיתה צבאית, כתף אל כתף, אגרופיהם קמוצים, מבטיהם נחושים אלי קרב. לשון כתובית הקריקטורה: 'סוף-סוף ביחד'. הקריקטורה מבקשת לבטא את אוירת האחדות ערב המלחמה בין חלקים שונים של האוכלוסייה: הצבא, ההתיישבות העובדת והחרדים. הופעת דמות החיילת בקריקטורה משקפת את הדימוי הוויזואלי הרווח המבטא את 'מיתוס השוויון' בהקשר של השירות הצבאי. אלא שכאמור בפועל השירות הצבאי והלוחמה היו בלתי שוויוניים עוד לפני קום המדינה ובוודאי לאחר מלחמת העצמאות. מרבית הנשים בצה"ל שימשו כוחות עזר ולא לוחמות.⁴⁹

ואכן, נוכחות דמות החיילת בעיתונות בתקופת המלחמה אינה בולטת. מספר האזכורים של דמות החיילת במהלך המלחמה הנו 24 (כ-6.5 אחוזים מסך כל האזכורים). יתר על כן, כל החיילות המוזכרות, כשתפקידן מזוהה, הן פקידות ולא לוחמות. אזכור פועלן של החיילות מופיע בצורה תמציתית ביותר, בפסקה או שתיים לכל היותר, ולא בידיעות שלמות המוקדשות לנושא.

הדיווח על החיילות בדרך כלל מדגיש את המאמץ הרב שהן השקיעו (שעות ארוכות, תנאי עבודה קשים) לעתים, על אף מה שנתפס כקשיים – עובדת היותן נשואות או

46 גלגר, עולמי, עמ' 52-53.

47 למיש, עושים, עמ' 6.

48 גלגר, עולמי, עמ' 52.

49 תידור באומל, היינו, עמ' 439-441.

הרות. ייצוג זה מבטא את רוח ההתגייסות והאחדות הלאומית לפני המלחמה ובמהלכה. הנה דוגמאות:

ממשרדו הנייד של קצין המודיעין נשמע תיקתוק מכונת כתיבה. חיילת בת 22 מעתיקה דו"ח. שתי בחורות אחרות, שעבדו כל הלילה, חוטפות תנומה בירכתיה של משאית. תפקיד פתאומי מעירן. שלושתן נשואות – שישה חודשים, שנה, שנה וחדשיים – שתיים גוייסו ימים אחדים לפני בעליהן.⁵⁰

פקידת הקבע מפיקוד הדרום, הנמצאת בחודש התשיעי להריגה, ולא חשה בטוב, ובכל זאת עמדה על רגליה ארבעים שעות ויותר "מפני שכל השנים עבדתי למען הרגע הזה".⁵¹

סיקור מעשי החיילות מהווה תוספת רעננה של סיפורים אנושיים, המושכים את הלב ואת העין, אל מול הסיקור ה'יבש' ונטול הצבע על תנועת הכוחות הצבאיים, התגובות המדיניות למצב וכדומה. פונקציה זו של סיקור החיילות בולטת בסדרת תמונות מלחמה מובהקות שהופיעה במעריב, ב־28 במאי (עמ' 3), המשתרעת על פני חצי עמוד. בתמונות, קבוצות חיילים בפעולה נעים ברכבי מלחמה: טנקים וקומנדקרים כשאבק השטח מיתמר סביבם או כשהם מחמשים סוללת תותחים. אחת התמונות בסדרה בולטת בחריגותה – היא מתארת מאמץ מלחמתי מסוג אחר. בתמונה: תקריב של שתי חיילות, לבושות מדי צבא, עוסקות ב... 'שיפור הופעתן'. הראשונה מסרקת את שיערה בתשומת לב, כשהיא מתבוננת בדמותה המשתקפת דרך מראה צבאית. השנייה מסייעת לה ואוחזת עבודה את המראה. סדרת תמונות זו 'ממסגרת' את תרומתם של הגברים למלחמה כמרכזית, מקצועית ותכליתית ואת זו של החיילות כשולית, נחותה ולא רלוונטית למטרה הלאומית. החיילות אמנם ממוקמות במרחב הציבורי – זירת הקרב, או מה שעומד להיות אך בתוך ימים ספורים זירת הקרב – אולם הן עסוקות בעצמן. במסגרת סדרת התמונות השלמה, תמונת החיילות מהווה אנקדוטה או 'אתנחתא קומית', הממלאת גם פונקציה של הרגעה והפגנת נורמליזציה של החיים.

בתום סערת המלחמה, עם ירידת המתח ועליית המורל בעקבות הניצחון, אפשר למצוא ממד נוסף, חדש ויוצא דופן בייצוג דמות החיילת, ובכלל בייצוגי נשים במלחמה – הצגתה כאובייקט מיני:

ובלב ליבו של מדבר הגברים הנוקשים והטנקים הדוהרים – ארבע יעלות חן בחאקי, נציגות הח"ן הישראלי, שנכנסו לסיני עם ראשוני כובשיו. סגן עטרה, קצינת סעד של שריון, ונירה טובי, ישבו בזחל של רב סרן

50 מעריב, 28.5.1967, עמ' 7.
51 ידיעות אחרונות, 25.5.1967, עמ' 3.

חיילות בנגב, 25.5.1967
(באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית, צלם: לא ידוע)

עודד והתקדמו עם הלוחמים בסערת הקרב. האחרות – חנה אקרמן ורות מונדיק – עורדו את הלוחמים ברגע הקצר שאחרי התדרוך האחרון ולפני פקודת התזווה. הן עברו בין השורות. לחיצת יד. מבט. מלה אחת או שתיים. הבחורים מרעיפים עליהן חיבה, מבקשים מזכרת, מחלקים סוכריות. כאילו הן, הבנות שנשארות כאן, בתחנה לאיסוף נפגעים, הן הזקוקות לעידוד. בהיוודע בשורת שחרור ירושלים העתיקה שלף רב סרן עודד בקבוק ויסקי. ארבע הבנות הסבו בצוותא עם החבריא, לגמו בתורן מהבקבוק הקיבוצי, ניגבו את שפתותיהן הצרובות בכף היד ומתחו, יחד עם הלוחמים, את הרגלים היגעות, שלא חלצו את הנעלים הצבאיות הכבדות מאז ארבע יממות תמימות.⁵²

רגליהן של החיילות מתוארות כיגעות, בדומה לרגליהם של החיילים. הגברים הלוחמים מוצגים כאקטיביים (דוהרים וכובשים), וכחזקים ברוחם (נוקשים), לעומת החיילות המוצגות כנאות (יעלות חן) וכזקוקות לעידוד (קרי: רב סרן עודד – כשמו כן הוא). יתר על כן, תיאור החיילות מתמקד באברי גופן ובתנוחתן, בפנים, בתנועת אצבעות הידיים, בשפתיים, באופן שלא מותיר דמיון לקוראי העיתון – כל אלה יוצרים רדוקציה של הנשים המתוארות לפונקציה המינית.

'הרחם המגויס': ייצוג בולט של נשים בתקופת המלחמה הוא דמות האישה היולדת של החייל מגויס (תשעה פריטים), או מקבילתה, הכלה של החתן המגויס (14 פריטים). סיפורי הלידה וההתנונה מהווים אמנם רק שישה אחוזים מסך כל האזכורים, אולם לעתים קרובות הם זכו להבלטה יחסית: בכותרת המרכזית ובליטוי תמונה.

על אף שבדרך כלל דמות היולדת או הכלה כמעט ואינה נוכחת בידיעות, משתקף בבירור תפקידה בסיפורי הלידה כמולידה ובסיפורי החתונה כ'מולידה בכוח'. סיפורי לידת תינוק לחייל מגויס במהלך ימי מלחמה מסמלים חיוניות, המשכיות מעגל החיים ונצחיות. כמו כן הסיפורים על החייל הנמצא בסכנת חיים, אך בו בזמן מעניק חיים חדשים באמצעות אשתו היולדת, הם מטפורה למטרה של הקרבת חייו של החייל – הענקת חיים לאומה.

סיפור מיוחד היה סיפורה של היולדת עזרה חי, שילדה שלישייה בעת שבעלה היה מגויס. היא זכתה להבלטה יוצאת דופן בשני העיתונים והופיעה בכותרת מרכזית: 'עזרה חי הביאה לעולם תגבורת לראש המשפחה המגויס. שלישייה נולדה אתמול למשפחה שיש לה כבר חמש בנות'.⁵³ עורכי מעריב הבחינו, ככל הנראה, בסמליות הטמונה בשמה של יולדת השלישייה – עזרה חי. הם מיקמו את שמה המלא בכותרת המרכזית, והעניקו לו בולטות שאינה אופיינית לדרך הצגת נשים בחדשות, שבדרך כלל אינן מזוהות כלל בשמן, אלא בזהותן המינית ('אישה') והמשפחתית ('אשתו של', 'בתו של' וכדומה).⁵⁴ שלושת התינוקות הרכים בני יומם הוגדרו כ'תגבורת' צבאית לאב המגויס.

בדרך כלל לא עומדת האישה היולדת במרכז סיפורי הלידה אלא החייל, ובעיקר מחויבותו למשימה הלאומית, על אף האירוע הפרטי המכונן בחייו. האבות המגויסים מגיחים אך לרגע בחדר היולדת וחוזרים כהרף עין למרחב היותר טבעי עבורם בשעה זו – שדה הקרב. כך גם נעים חי, אבי השלישייה: 'אתמול בבוקר מוקדם נתנו לנעים עוד פעם חופש קטן. רץ הביתה. אמרו לו עזרה בבית חולים [...] לא הספיק לשבת איזה חמישה רגעים. הסתכל בשעון. רץ לצבא'.⁵⁵ בדומה לו גם שמואל מברור, שהתגייס כאשר אשתו כרעה ללדת: קיבל חופשה, קרא לביתו בשם אפרת וחזר ליחידתו.⁵⁶ רב טוראי יוסף שגויס בשעות המוקדמות של הלילה, בעוד אשתו הצעירה רחל נכנסת לחדש התשיעי להריונה, היסס לרגע מה עליו לעשות, אולם הכריע כראוי:

לרגע חשב לבקש שחרור מתוך דאגה לאשתו, אך לאחר דקה ביקש רק רשות לקרוא לחמותו למען תימצא במחיצת אשתו בתקופת היותו במילואים. כל שאיפתו של רב"ט יוסף הייתה: לזכות בבן. חלפו עליו

53 מעריב, 30.5.1967, עמ' 3.

54 Mira Ariel, 'Female and Male Stereotypes in Israeli Literature and Media: Evidence from Introductory Patterns', *Language and Communication*, Vol. 8, No. 1 (1988), pp. 50-53

55 מעריב, 30.5.1967, עמ' 3.

56 מעריב, 26.5.1967, עמ' 19.

שלושה ימים של מתיחות וציפייה. והנה הגיע מברק ברכה מהבית ורץ צבאי הביא את הבשורה: נולד בן בכור בריא ויפהפה. לרחל שלום!⁵⁷

אמנם לרחל (היולדת) שלום, אולם נקודת המבט, החוויה והעמדה שלה נעדרות לחלוטין בידיעה. דמות האישה היולדת של החייל המגויס משקפת בתמציתיות את מה שמכונה 'מיתוס הרחם', סמל לאומי המבטא את מרכזיות האמהות והפריון בחברה הישראלית. הדגש על המשכיות פיזית הנו חלק מהמורשת היהודית, המשתקפת בסיפורי התנך והמיתולוגיה הישראלית (רחל התנכית ורחל המשוררת). הרחם מסמל את החיבור בין עבר להווה ומהווה מטפורה קדומה למעגל החיים. יתר על כן, הרחם ממלא תפקיד בהגדרות האזרחות במדינת ישראל; תפקיד זה בולט בחקיקה לגבי פונדקאות. המשברים התכופים שבהם הייתה ישראל נתונה במשך שנותיה רק העצימו את מרכזיות מיתוס הרחם והעניקו לו משמעות פוליטית בהקשר הדמוגרפי.⁵⁸

ייצוגי הכלה בסיפורי החתונה דומים לייצוגי היולדת בסיפורי הלידה, שכן הכלה בהגדרתה היא יולדת לעתיד. גם בסיפורי החתונה דמות האישה כמעט ואינה נוכחת, אולם משתקף בהם תפקידה כ'רחם מגויסת'. אירוע החתונה מסמל הקמת משפחה בישראל הנתפסת כחובה לאומית יהודית:

קול חייל וקול כלה. לחיל השריון יש מזל ולמרדכי, סמל השריון, יש את פורטונה. כשנקרא הסמל מרדכי לשירות המילואים בשריון חשב שיספיק לחזור ליום חתונתו עם מרגלית פורטונה. לאחר שנתברר שלא יוכל לחזור, נשלחו הודעות דחופות לביטול החתונה. אולם לא השריון ולא פיקוד המרכז, אליו שייכת יחידתו של מרדכי, הסכימו לוותר. כוננות או לא כוננות, הקמת משפחה בישראל היא מצווה שאין להחמיצה.⁵⁹

ידיעות החתונה מספרות על חיילים המתפנים לשעה קלה מההכנות למלחמה ומוצאים רגע פנוי לקיים את מצוות החתונה, על גיבורי מלחמה פצועים שחתונתם מתקיימת בבית החולים או על חתונות המתקיימות מיד עם תום המלחמה בכותל המערבי. סיפורי החתונה מתמקדים בנקודת מבטו של החייל החתן, בהתעקשותו לקיים את חתונתו על אף המלחמה, ובשאיפתו לחזור ליחידה מיד לאחר החתונה. כך למשל בידיעה הבאה:

איתמר מאשרוד ביקש להתחתן בל"ג בעומר. לפני ימים אחדים נקרא למחנה ויצא בטרמפים. בשעות הלילה הגיע לאשדות יעקב. העיר את

57 מעריב, 24.5.1967, עמ' 11.

58 שחר, הרחם, עמ' 22-26. עוד על מרכזיות מוטיב 'הרחם הציבורית' בתקשורת הישראלית ראו, Dafna Lemish and Inbal Barzel, "Four Mothers": The Womb in the Public Sphere', *European Journal of Communication*, Vol. 15, No. 2 (2000), pp. 147-169

59 ידיעות אחרונות, 4.6.1967, עמ' 7.

אשתו המיועדת, את חברי המשק ויחד נסעו לרב של כינרת. הלה לא רצה לחתן אותם שהרי עד ל"ג בעומר אין נישאים. נסעו לרב הראשי של טבריה, זה התקשר לרבנות של תל-אביב. התדיינו שעות אחדות ולבסוף מצאו היתר כי במקרה חירום חובה להתחתן. אותו יום בשעות הצהריים נערכה החופה כדת וכדין על חוף הכינרת. שמחו ועלזו חברי המשק. איתמר חזר ליחידתו.⁶⁰

בתמונות החתונה החתנים לבושי מדים, מוקפים בחבריהם ליחידה, והכלות כמיטב המסורת לבושות לבן וכולטות ב'אחרות' שלהן. כאשר קולה של הכלה זוכה להישמע ביריעה היא מחזקת את מסר המחויבות הלאומית. כמו ביריעה הבאה שכותרתה 'חופה בחאקי – על קומנדקר': 'בעוד הקהל עט על הכיבוד, נשאל החתן מתי יחזור ליחידה. "אני חוזר ליחידה עכשיו!" – השיב. היא [הכלה] ניצבה לימינו מאוכזבת קמעה, אך אמרה: "קודם כל המדינה, ואחר-כך אני!"⁶¹

המתנדבות: סיקור פעולות ההתנדבות של אזרחים בתקופת המלחמה בולט לגבי קבוצות שונות של האוכלוסייה: ילדים ונוער, מבוגרים, תושבי חוץ החיים בישראל ויהודים ברחבי העולם, המבקשים לבוא לארץ ערב המלחמה לתת כתף. התמקדות העיתונים בפעולות התנדבות העורף מבקשת להדגים את רוחו האיתנה ואת ליכודו של העם – אשרי העם – כפי שהוגדר על ידי הכתב איתן הבר בימי ההמתנה.⁶² אלא שלגבי נשים סיפורי ההתנדבות בולטים במיוחד מבחינה כמותית, בהשוואה לייצוגיהן האחרים. כרבע מכלל האזכורים של נשים במהלך המלחמה (85 אזכורים, המהווים 23 אחוז) עוסקים בדמות האישה המתנדבת (כרבע מהם נשים מתנדבות מחוץ לארץ).

האזכורים עוסקים בנשים שהתנדבו בתחומים שונים. חלק מפעולות ההתנדבות של נשים מזוהה כמלאכות 'נשיות' מסורתיות: איסוף בגדים, תפירת שקים, סיוע בבתי חולים, אפיית עוגות, הכנת חבילות ועוד. נשים רבות התנדבו בתחום עיסוקן הקבוע. לדוגמה, מיילדות לשעבר התנדבו להקמת בית יולדות מקומי לשעת חירום, עובדות בית החולים נותרו במקום העבודה שעות ארוכות, אחיות הדריכו נשים והכשירו אותן לטיפול בחולים. ידיעות רבות מאזכרות את התנדבותן של נשים לצד קבוצות אחרות באוכלוסייה, כמו צעירים וזקנים, במלאכות שאינן מזוהות דווקא כ'נשיות': מילוי שקי חול, תרומת דם ומיון דואר. נשים אמניות הופיעו לצד גברים אמנים בפני חיילים ביחידות המגויסות.

מה משמעות הייצוג הבולט של האישה כמתנדבת? פעילות התנדבותית היא אמנם ציבורית, שכן היא מתקיימת מחוץ לבית, אולם נתפסת כנעדרת יחסי כוח. יתר על כן, היא נתפסת כהרחבה של הפעילות הפרטית, כביתית לעתים קרובות מבחינת התוכן, אך

60 מעריב, 26.5.1967, עמ' 19.

61 מעריב, 31.5.1967, עמ' 7.

62 ידיעות אחרונות, 31.5.1967, עמ' 3.

גם באיכות היחסים: נתינה שלא למטרות רווח, עזרה ודאגה. הפעילות ההתנדבותית אינה מוגדרת כעשייה פוליטית. היא מנותבת לתחומים שגברים אינם עוסקים בהם ואינה כרוכה בעמדות כוח ובמשאבים.⁶³ מאפיינים אלה ניכרים בסיקור הפעילות ההתנדבותית של נשים במלחמה. בדרך כלל ההתנדבות של נשים מוצגת כפעולה אינדיבידואלית, לא מאורגנת ושאינה קשר למוסדות כלשהם:

ולא רק גברים, ולא רק צעירים, גם צעירות. יעל מבית הספר התיכון העירוני ברמת יוסף נמנית גם היא על העומדים בתור בלשכת הגיוס. "הלימודים מתקיימים בבית הספר כרגיל. אבל משום מה עוד לא קיבלתי צו גיוס. החלטתי לבדוק למה צריך לעזור". חברתה דפנה מבת ים הספיקה להיות בלשכת הגיוס בין פעולת התנדבות בבית חולים ביום שישי לבין פעולת התנדבות אחרת בדואר.⁶⁴

במקרים אחרים ההתנדבות היא קבוצתית, אולם לא ממוסדת ופורמלית: 'מרכזניות בבית עירית תל-אביב יזמו מבצע טלפונים: הן טלפנו לכל עובדי העיריה, ובעיקר לעובדות, וכתוצאה מכך החלו בבתים רבים לאפות עוגות, לחיילי גייסות השריון. היבול הראשון – 50 ארגזי עוגות ועוגיות, סיגריות, 150 קופסאות נס-קפה'.⁶⁵ רק ידיעות מעטות מאזכרות את פועלם של ארגוני נשים ממוסדים כגון נשות 'הרסה', הוועד למען החייל, 'בנות ברית' ואחרים, ומפרטות את היקף פעילותם. בדרך כלל לא זכה פועלן ההתנדבותי של הנשים לבולטות מיוחדת בסיקור ודווח במסגרת ידיעות שבחנו את פעילות העורך ומנו את כל היוזמות ההתנדבותיות מצד אוכלוסיות וקבוצות שונות, ובהן נשים. פעולה התנדבותית של נשים שזכתה לבולטות מיוחדת היא נהיגה ברכבים גדולים. ידיעות כאלה זכו לכותרות מרכזיות ותמונות. סיפורי הנהגות הם דוגמה נוספת לידיעות לא רבות שבמרכזן נשים, המהוות סיפורי 'צבע' וסיפורים אנושיים שתפקידם ליצור איזון אל מול ידיעות צבאיות, מדיניות ופוליטיות הנתפסות כבעלות ערך חדשותי הגבוה. במוקד סיפורי הנהגות עומדת הצגת המתח בין המלאכה שנתפסה אז (וגם היום) כ'גברית' לבין נשיותן של המתנדבות. כך למשל מספרת ידיעה שבלהה נהגת האוטובוס הצעירה הצליחה במבחן הנהיגה יותר מכל עמיתיה הגברים שנבחנו. אך בהמשך הידיעה מתוארת בלהה מוקפת גברים בחדר הנהגים, נשאלת על ידי הכתב אם הציקו לה הגברים, ומה אומרים הוריה על עבודתה החדשה. באופן דומה מוצגת 'דודה אולגה', חנונית שהתעקשה לנהוג בטנדר שבבעלותה כאשר באו לגייסו, כבעלת הופעה והתנהגות המזוהות

63 חנה הרצוג, 'נשים בפוליטיקה ופוליטיקה של נשים', בתוך: דפנה יזרעאלי, אריאלה פרידמן, הנרייט דהאן-כלב, חנה הרצוג, מנאר חסן וחנה נוה (עורכות), מין, מיגדר, פוליטיקה, תל-אביב 1999, עמ' 335.

64 מעריב, 29.5.1967, עמ' 5.

65 מעריב, 31.5.1967, עמ' 7.

כ'בלתי נשיות': 'למרבחה ההפתעה ירדה מהטנדר דמות גוצה, דמות אשה: לראשה כובע טמבל, חולצה חסרת שרוולים ומכנסי עבודה. במרץ החלה להוריד את מטען המכונית'. בהמשך היריעה, כמו ליצור איזון, מודגשת נשיותה: 'ואילו החיילים שמסביב מוסיפים: "אולגה לא מסתפקת בהובלת רכב בלבד. היא עוברת במטבח. מקלפת ומבשלת, מטעינה ופורקת. ידה בכל". החבורה מוצאת מחסה אצלה, כאילו הייתה להם אם'.⁶⁶

האישה כאם וכרעיה

ייצוג האישה כאם וכרעיה בולט בסיקור המלחמה. ב-37 אזכורים, שהם עשרה אחוזים מכלל האזכורים, מופיעה האישה כאם (במרביתם כאם החייל) וב-48 אזכורים, שהם 13 אחוז מכלל האזכורים, מופיעה האישה כרעיית החייל. רוב אזכורי האם והרעיה הם תמציתיים ומופיעים בהקשר של פסקאות שבמרכזם החייל. דוגמה לכך היא היריעה הבאה, הסוקרת את התגייסותם של אנשי המילואים:

הנה יצחק דוידוב (27) מבת ים, רואה חשבון שנטש את טורי המספרים, מפקד סנטוריון ואיש גאה, בוטח, מוכן לקרב. [...] את האישה והילד לא הספיק לראות, לא הספיק להפרד [...] על המפה גוחן המפקד, הוא איש קבע היחיד ביחידה זו. מכתבים אינו שולח. האשה ברמת אביב כבר רגילה. [...] במוצאי יום העצמאות צלצלו אליו. "מה שלומך?" הוא ענה במשפטים שגנתיים, אך בינו לבין עצמו כבר הגיע למסקנה. "מה אתה עושה?" "הולך לאכול גלידה". "או. קיי. אצלצל אליך בעוד חצי שעה". אך הוא לא הלך לאכול גלידה. "הנה", פנה לאשתו, "צריך לארוז את התרמיל". כעבור שעה יצא לדרך.⁶⁷

בשונה מאזכורים שוליים אלה, דמותה של אם החייל עומדת במרכז ידיעות אחרות במהלך המלחמה. ידיעות אלה מעלות על נס את תרומת האם בגידול הבנים (ולא הבנות). הנה לדוגמה הכתבה הבאה, העוסקת לכאורה באם ספציפית – רות ב' אם מג"ד בצה"ל – אולם היא משל וסמל לאמהות כולן:

כל לוחם נושא את אמה בלבו. אמו של המג"ד שלנו רות ב. יכולה לשמש סמל למדינה, זו האם הגדולה השולחת את בניה למלחמה. חמישה בנים יש לה, לאמא ב. וחמשתם משמשים כיום קצינים בחזיתות הדרום, הצפון והמרכז, בהם קצין בצנחנים, השריון, חיל הרגלים וחיל האוויר [...] אם אני

66 מעריב, 5.6.1967, עמ' 15.
67 מעריב, 26.5.1967, עמ' 17.

איש צבא, זה בגלל אמה – אמר, כאילו משוחח הוא עם העוזי שלו –
ואם חמשת אחי נעשו מפקדים, זה בגלל אמה.⁶⁸

האם 'הגדולה', כלשון הכתבה, היא האם השולחת את בנה למלחמה. יתר על כן, כל המרבה לשלוח בנים למלחמה הרי זה משובח. הערכת תרומתה של האם על פי מדידה כמותית גרידא ניכרה גם בייצוג 'הרחם המגויס', שם האם האיראלית היא זו שילדה מספר בנים רב. הדוגמה הבאה לקוחה מכתבה על אם שעשרה מילדיה מגויסים:

אילו היה קיים בישראל אות הצטיינות מיוחד עבור אמהות שתרמו את התרומה הגדולה ביותר למאמץ הבטחוני של האומה במאורעות הנוכחיים, אין ספק שגברת רחל רחמים, מרמת שאול בחיפה, הייתה זוכה בו. גברת רחמים "תרמה" בימים אלו "כיתה צבאית" שלמה לצה"ל: כל עשרת בניה, 9 בנים ובת – מגויסים עתה בשורות הצבא. אני לא מתלוננת אומרת האם. זו המדינה שלנו. כל הבנים שלי הלכו בשמחה.⁶⁹

בכתבה אחרת מימי המלחמה, המבוססת על ראיון אישי של העיתונאית גאולה כהן, חברת האצ"ל והלח"י עם האם ביטון, שחמישה מבניה מגויסים, מוגדר תפקיד האם לא רק לשלוח את בניה לצבא, אלא להקריבם. שמה הפרטי של האם אינו מופיע בכתבה, שכן זהותה המרכזית היא אם הלוחמים.

היא לבנה נתנה לא רק חיים, היא הורישה לו גם צו: "לחיים!" עוד לפני שהגיע אליו צו הקריאה של המולדת, הגיע אליו צו הקריאה של מולדתו הראשונה בעולם, צו קריאה שקיבל ברחמה של אמו. הוא אין לו רחם להוליד. את צו המשך החיים והיצירה, את צו משך הדורות, הוא יכול לקיים מעתה רק ברחמה הגדול של האומה: "לחיי עם ישראל!" [...] אמה ביטון היא אם. כשציוותה את החיים לילדיה היא ציוותה עליהם גם את ההקרבה עד תום, את החיים למען, אבל גם את הנכונות לצאת לקראת המוות – להכותו... "כשהייתי מרגישה את הילד בועט בכרסי מבפנים הייתי שרה לו: בעט בני, בעט וכשתצא תהיה גיבור ישראל ותבעט בכל שונאי ישראל..." [...] נדמה לי [גאולה כהן] שבמקום הפנים אני רואה עכשיו רחם אחת גדולה, חמה, רכה, שופעת וחיה. בעיני המושפלות, אני יודעת עכשיו שכאלה היו פני האם הראשונה בעולם, אם כל חי.⁷⁰

68 מעריב, 31.5.1967, עמ' 5.

69 מעריב, 30.5.1967, עמ' 7.

70 מעריב, 2.6.1967, עמ' 17.

ראיון זה מבטא את 'מיתוס העקדה' בשיאו. מקור המיתוס בסיפור עקדת יצחק התנכי והוא מוטיב מרכזי, מפורש וסמוי, בתרבות הישראלית. הציונות, כמו אלוהים, הבטיחה את האדמה לאנשיה ודורשת את הקרבת הילדים. הבקיעים במיתוס העקדה החלו אמנם בסוף שנות הארבעים ותחילת שנות החמישים, אולם בימי מלחמת ששת הימים המיתוס היה עוד דומיננטי ושינוי משמעותי החל להתרחש רק לאחר המלחמה.⁷¹ מיתוס העקדה יצר גלוריפיקציה של הלוחם הצבר. באמצעות העקדה הועלה הלוחם הצבר לדרגת צדיק, העוקד את עצמו בראש מורם ובהשלמה מוחלטת על מזבח המולדת והאומה.⁷² הראיון עם האם ביטון משקף גם את 'מיתוס הרחם' שכבר נדון. קיימת הקבלה בין האם שהעניקה ברחמה חיים לבן לבין הבן שמעניק את חייו לרחם האומה. אם כן בימי המלחמה, כמו בימי שלום, האם אינה אם פרטית אלא אם ציבורית, לאומית. גם האם ששכלה את בנה במלחמה אינה אם פרטית של החייל שנפל, אלא סמל לרוח ההקרבה. דוגמה לכך היא ידיעה נוספת מימי המלחמה שזכתה לכולטות רבה, מאחר שהאם השכולה היא נציגת ציבור:

[כותרת מרכזית]: חברת מועצת ירושלים, שכלה את בנה ולא נטשה עבודתה [...] התרוממות הרוח מלווה בצער ובכאב על המחיר היקר ששולם בעד שיחרורה של העיר [...] הכאב הובע בדבריה של יהודית גינזבורג, שהעדיפה אמש לא לשבת בביתה, כדי לשאת את דברה באותה ישיבה חגיגית ולמסור הודעה בשם סיעתה, המערך.⁷³

דמותה של רעיית החייל בימי המלחמה נושאת אף היא מטען לאומי. השיר 'בבית הכל בסדר' מאת שולמית לבנת, שפורסם במעריב בימי המלחמה, מתמצת היטב את דמותה: 'הבוקר מצאתי גלויה בתיבה / הבוקר הייתי שקטה וטובה / הכרתי את כתב־ידך החפוז / הבוקר הייתי מאה אחוז. / נולד לעדנה בן. / לדני צמחה עוד שן / החלפתי נורה במנורה שבחדר / בבית הכל בסדר. / עשיתי המון עוגיות בתבנית / הוספתי להן צימוקים כתמיד / הבאתי אותן כמביאה שלל / לועד למען החייל'.⁷⁴

רעיית החייל האידאלית בימי המלחמה אינה מבטאת דאגה אישית ישירה לבעלה המגויס ואינה מביעה במפורש רגשות פרטיים כלפיו. הרעיה מבקשת להסיר דאגה מלבו של בעלה המגויס, העוסק בחשוב ובהכרחי ולכן מדווחת לו שבמרחב הביתי, השולי,

71 Anat Zanger, 'Hole in the Moon or Zionism and the Binding (Ha-Ak'eda) Myth in Israeli Cinema', *Shofar*, Vol. 22, No. 1 (Fall 2003), pp. 95-102

72 עוז אלמוג, 'המיתוסים הציוניים של הצבר־הלוחם, בן דור תש"ח', מערכות, חוב' 333 (2001), עמ' 45.

73 מעריב, 9.6.1967, עמ' 3.

74 מעריב, 9.6.1967, עמ' 14. השיר חובר והולחן על ידי שולמית לבנת בימי המלחמה והוקלט בימים שלאחר המלחמה ברשות השידור. ראיון טלפוני עם שולמית לבנת, 29.9.2007.

החיים כתקנם. הרעיה, עקרת הבית, מתפקדת ללא דופי במכלול תחומי אחריותה במרחב הפרטי (אחזקת הבית, גידול הילדים ודאגה לקרובים) ואף תורמת את חלקה בהתנדבות ציבורית. השיר מדגיש אף הוא את ההמשכיות הפיזית של מעגל החיים: נולד בן חדש וצמחה שן חדשה לילד.

כדומה לשינוי שחל בייצוג החיילת זמן קצר לאחר תום המלחמה, גם דמותה של האם והרעייה מקבלת תפנית בשעה זו. הידיעה הבאה המופיעה יום אחרי המלחמה עוסקת באופן ישיר בשינוי שחל בדמות האם והרעייה:

”בוודאי שאני שמחה”, אמרה לי שכנה, “אבל גם דאגתי. טרם שמעתי מבני. הוא בשריון”. זו הייתה הנימה הכללית. דומה שלאחר המתח של השבוע שעבר, לאחר הפורקן הצוהל לשמע הכיבושים והניצחונות, לאחר התעלות הנשמה המופלאה בעקבות שחרור הכותל – באה העת להתפנות לדאגה הפרטית והאישית לגורל הבן, הבעל, האב. מאות ואלפים התקשרו במשך סוף השבוע לקציני העיר: “למה לא שמעתי מבעלי? למה השכנה כבר קיבלה טלפון מבנה – ואני לא?” נשים שהחזיקו מעמד בגבורה כל השבוע שעבר, התמוטטו.⁷⁵

הידיעה מבחינה בכירור בין עת מלחמה לבין עת שגרה. בזמן הקרבות, בראש מעייניה של האם – הדאגה לשלום האומה ואל לה לדרוש בשלום הבן הפרטי שלה. עם השגת הביטחון הלאומי ניתנת לגיטימציה לאם וצפוי שהיא תחזור למרחב הפרטי ותבטא חולשה.

‘האישה הפוליטית’

ייצוג ‘האישה הפוליטית’ בימי המלחמה מופיע בשתי דמויות מרכזיות: דמותה של המנהיגה גולדה מאיר וייצוג בורד ויוצא דופן של נשים אקטיביסטיות.

גולדה מאיר: דמותה של מאיר, שבימי המלחמה הייתה המזכירה הכללית של מפא”י, הופיעה 17 פעם במהלך ימי המחקר (חמישה אחוזים מסך כל האזכורים), לעתים קרובות בעמודי השער.⁷⁶ בתקופת המלחמה מופיעה דמותה בהקשר של הפעילות הפוליטית שקדמה למלחמה, ובמיוחד בהתנגדותה לשינוי בהנהגת המדינה: ממשלת ליכוד לאומית ומינויו של משה דיין לשר הביטחון. בדרך כלל אזכוריה של מאיר תמציתיים ופורמליים ומבטאים את תפקידה הציבורי בלבד. ידיעה אחת, הנושאת את כותרת המשנה *femme fatale*, משקפת את הייצוג המגדרי המורכב של דמותה. הידיעה דנה בשאלה מדוע אין ממנים את דיין לשר הביטחון בשעה זו. ‘אכן, גולדה, ושוב גולדה, ועוד פעם גולדה. היא

75 ידיעות אחרונות, 11.6.1967, עמ’ 6.

76 על ההבניה המגדרית של דמותה של גולדה מאיר בשיח הציבורי ראו, דליה גבריאל, ‘ראש הממשלה גולדה מאיר – מנהיגות נשית כאתגר לשיח הפטריארכלי’, מנהיגות נשית ומנהיגות פמיניסטית, הכנס השנתי 11 של המקבץ ללימודי האישה באוניברסיטת חיפה והכנס השנתי 7 של האגודה הישראלית ללימודים פמיניסטיים ולחקר המגדר, אוניברסיטת חיפה, מארס 2003.

— מאחורי כל התמרונים הללו [...] היא ממשכה להיות נגד. אחרי שיתוק ב.ג. שיתוק דיין. ואין רתיעה ושוב התיעצויות לאין קץ. אשה פטלית'.⁷⁷

מאיר מוצגת באמצעות הארכיטיפ של האישה המפתה שבקסמיה — יופיה ומיניותה — מובילה את מאהביה (בהקשר זה: בן-גוריון ודיין) לסכנת מוות.⁷⁸ מדובר בהצגה אירונית שכן מאיר נתפסה בציבור כבעלת הופעה חסרת חן ובלתי נשית. תפיסה זו השתקפה בין היתר במטפורות שנקשרו בדמותה: נעלי גולדה, תחתוני גולדה.⁷⁹

נשים אקטיביסטיות: בימי ההמתנה התעוררה קריאה ציבורית למינוי משה דיין איש האופוזיציה לשר ביטחון. הקריאה נשמעה על רקע תחושת הציבור שקיימת רפיסות מצד ההנהגה המדינית אל מול האיום הביטחוני. דיין היה מועמד טבעי בעיני הציבור בשל ניסיונו הצבאי, ונהנה מהילה של לוחם ומצביא מקורי ובעל כושר מנהיגות. על אף יתרונו בעיני הציבור הוא לא היה מקובל על מנהיגי מפא"י ואחדות העבודה.⁸⁰ במרכז הפעילות הציבורית למינוי דיין עמדו נשים. לפי שבת טבת, מאחר שנשים היו רוב הציבור האזרחי באותם ימים ומאחר שהגיעו אליהן הדים לתמיכתם של חיילים ואנשי צבא במינויו של דיין, הן פעלו לקידום מינויו.⁸¹

שתי קבוצות נשים בלתי קשורות זו בזו היו פעילות בהקשר זה: הראשונה, בעלת זיקה חזקה לרפ"י, ארגנה ב-1 ביוני הפגנת נשים מתחת לחלונה של מאיר בבית מרכז מפא"י שברחוב הירקון בתביעה להקמת ממשלת ליכוד לאומית ולמינוי דיין. בין המפגינות נכחו כמה נשים שבעליהן היו ידועים כראשי רפ"י ותשעים מהן היו חברות רפ"י, שכונו בפיו של אשכול, 'נשי וינדזור העליונות'.⁸² בידיעות האחרונות הוענקה בולטות יחסית לסיקור ההפגנה — יחדה לה ידיעה שלמה ואף צורפה תמונה של נשים מפגינות, נושאות שלט. אולם הסיקור אינו מבטא הכרה בחשיבות הציבורית או הפוליטית של ההפגנה. ההצגה של הנשים המפגינות הייתה סטראוטיפית ומזלזלת:

הייתה זו הפגנה מקורית מאוד. כמה עשרות הנשים, שהתאספו אתמול לפני בית מפא"י בתל-אביב, באו להשמיע את התביעה של נשות ישראל בימים טרופים אלה. הן לא תבעו לחם או אורז, או את גולדה מאיר

77 ידיעות אחרונות, 1.6.1967, עמ' 2.
 78 התקשורת נהגה לכנותה 'האישה המסרסת', בהקשר של מערכת היחסים בינה לבין אלון ודיין. אניטה שפירא, 'גולדה: נשיות ופמיניזם', ישראל, חוב' 3 (אביב 2003), עמ' 62.
 79 עוז אלמוג, פרידה משרליק: שינוי ערכים באלטיה הישראלית, חיפה 2004 (להלן: אלמוג, פרידה), עמ' 880; הנ"ל, 'חלוצה, צברית, עקרת הבית, יאפית: שינויים ברמות האשה הישראלית ובמעמדה החברתי', בקורת ופרשנות, חוב' 34 (תש"ס), עמ' 25-26.
 80 גד יעקבי, 'המשבר הפוליטי ב"תקופת ההמתנה": גורמים ותוצאות', בתוך: אשר ססר (עורך), שישה ימים — שלושים שנה: מבט חדש על מלחמת ששת הימים, תל-אביב 1999, עמ' 176.
 81 שבת טבת, משה דיין: ביוגרפיה, ירושלים ותל-אביב 1971, עמ' 567.
 82 שם; מאיר חזן, 'מעורבותן של עיתון הארץ במערכה הפוליטית ב"תקופת ההמתנה"', ישראל, חוב' 10 (סתיו תשס"ז), עמ' 75-116.

לראשות הממשלה. הן הסתפקו בדרישה אחת: משה דיין כשר בטחון בממשלת אשכול. הנשים בשמלות קייציות פרחוניות, חצאיות מיני ומכנסיים, נשמעו משכנעות מאוד, כאשר קראו ברמה: "אנו רוצות את דיין!". משכנעות עד כדי כך, שאחד הגברים, שהתבוננו בעניין בהפגנה המקורית, עזב את המקום באכזבה גלויה, כשהוא ממלמל לעצמו: "הן רוצות את דיין, אז מה יש לי לחפש כאן?"⁸³

הידיעה מציגה את מאבק הנשים כבלתי לגיטימי, כמו מאבקים חברתיים או פוליטיים אחרים, מבטלת את האפשרות שפעילותן של הנשים נובעת ממחשבה רציונלית ורומזת לכך שיוזמתן מונעת מרגש – הערצה לדיין בשל הכריזמה הגברית שלו. הידיעה מבטאת תבנית חשיבה בינארית, המכפיפה נשים לתפקידיהן המסורתיים. מאבק נשים בתחום 'התמחותן' של נשים – כלכלת הבית (הן לא תבעו לחם או אורז) – או מאבק למען ייצוג סקטוריאלי של נשים (גולדה מאיר לראשות הממשלה), נתפסים בעיני הכותב כלגיטימיים, אולם דרישה פוליטית כללית אינה לגיטימית. הידיעה משקפת את התפיסה הרווחת שנשים אינן כוח פוליטי וחלק אינטגרלי מהעולם הציבורי, ושהתארגנות פוליטית של נשים יש בה קריאת תיגר על ההבחנה המסורתית בין הפרטי לציבורי.

יתר על כן, בהמשך הידיעה מצוין שהנשים פשטו ברחובות והחלו להחתים את העם על עצומה לנשיא המדינה, התובעת ממשלת ליכוד עם דיין כשר הביטחון, כמובן. מלבד השימוש העולב במילה 'פשטו', המדמה את הנשים לאויב, עובדה זו אינה מדויקת. מי שהחתימה אלפי אזרחים על עצומה למען מינוי דיין באותם ימים הייתה קבוצת נשים אחרת – 'חוג נשים בוחרות' – שפעלה החל מ-1959 לשינוי שיטת הבחירות.⁸⁴ קבוצה זו כלל לא נזכרת בעיתונות המרכזית. התארגנות ופעולה פוליטיות של נשים של קבוצות נשים הן יוצאות דופן, בוודאי בשנות השישים. הסיקור החדשותי של ההפגנה התעלם מהיבט משמעותי זה ויצר הדרה וטריביאליזציה של פעילותן.

'האישה האגואיסטית'

דמות 'האישה האגואיסטית' המרוכזת בעצמה, בהופעתה, בהנאותיה ובצרכיה, מופיעה בסיקור ימי המלחמה בשתי צורות: הראשונה צעירה, רווקה, ששגרתה מתמקדת בטיפוח עצמי ובילוי בדיסקוטקים. השנייה בוגרת, 'אשת חברה', שעיקר עיסוקה בילוי עם חברותיה בבתי קפה. היא אמנם בעלת משפחה, אך אינה טרודה במטלות אופייניות של אם ורעיה בישראל, שכן היא מעסיקה עוזרת ומטפלת.

בולט העדר הייצוג של דמות האישה האגואיסטית, הצעירה והבוגרת כאחד. עם פרוץ המשבר האישה האגואיסטית נעלמה והתגלו פנים אחרות (אמיתיות?) של האישה

83 ידיעות אחרונות, 2.6.1967, עמ' 4.

84 ראיון טלפוני עם הרצליה רון, ממיסדות 'חוג נשים בוחרות', 28.9.2007.

— מגויסות ומחויבות למדינה. הנה בדוגמה הבאה מימי ההמתנה, 'נערת הדיסקוטקים' שהייתה רגילה בעליצות, מודאגת כעת וחדלה לפזז ברחבת הריקודים:

גם "הדיסקוהנת" של פרדריקה,⁸⁵ כמה מאות מטרים צפונה בתל-אביב, המשיכה אמש להיות רכונה על הסטראו המשוכלל. רק נדמה היה שהאשה הצעירה, ארוכת השער, עישנה קצת יותר מהרגיל. נדמה היה אף, שכל מי שנכח שם אמש עישן יותר מהרגיל. לכאורה העסקים כרגיל. העליצות מפכה מן התקליט — אך אינה מגיעה אל רחבת הריקודים, הכמעט ריקה.⁸⁶

בידיעה אחרת, סמוך יותר למלחמה, ניכר עוד יותר השינוי ב'נערת הדיסקוטקים'. היא לא רק מוותרת על השגרה ההבלית שלה, אלא גם מתגייסת למשימה הלאומית:

הבנות שביום הגיוס הופיעו עם 'ספריי' של יום שישי ותלבושות של דיסקוטק, חדלו מזמן להסתכל בראי. עבודתן במפקדה במצב של לפני שעת האפס, מפרכת יותר מזו של במצב מלחמה. רוני, הסטודנטית לאנגלית ומדעי המדינה באוניברסיטה בתל-אביב, המשמשת ככתבנית, אספה את שערותיה בסרט חאקי וגזרה את ציפורניה, למנוע לכלוך. עדנה שגוייסה ליחידה יחד עם חברה אבי, ושהופיעה למקום הריכוז בסנדלי נמרוד כשמטפחת מלמלה סגולה לראשה — כורעת עתה תחת עומס של כובע פלדה ונעליים צבאיות. במקום "שאנל 5" מלווה אותה ריח שמן רובים. המעניין הוא שגם בשממה הזאת מצליחות הבנות לאסוף זר של פרחים: פרחי מדבר זעירים, ורודים, שאין איש יודע לקרוא בשמם. הן מצייבות אותם בזחל שלנו, בתוך קופסת שימורים ריקה.⁸⁷

ידיעות אלה משקפות את אורח החיים העירוני בשלהי שנות השישים בתל-אביב, כפי שהוא מתועד במחקר התרבות הישראלית. המחקר מצביע על השפעת התרבות האמריקנית, על התנהגותה של הצברית העירונית באותם ימים. השינוי התבטא באימוץ קוד לבוש מערבי (חצאית המיני, שיער פזור וארוך, איפור ולק לציפורניים), בבילוי במועדוני ריקודים ובמתירנות מינית. קבוצת הנשים שחיה אורח חיים זה לא הייתה גדולה, אולם סוקרה פעמים רבות במדורי הרכילות של היומונים ובשבועון העולם הזה ולכן הייתה בעלת השפעה רבה בהפצת המודל החדש של האישה הישראלית המשוחררת.⁸⁸

ידיעות על 'חזרתה בתשובה' של הצעירה הישראלית, המופיעות ערב המלחמה, מדגישות שדור ההמשך בכלל והנשים הצעירות בפרט הנו עדיין ערכי. שוב, ידיעות

85 פרדריקה סגל, 'מלכת חיי הלילה של תל-אביב', בתוך: אלמוג, פרידה, עמ' 886.

86 ידיעות אחרונות, 28.5.1967, עמ' 7.

87 מעריב, 2.6.1967, עמ' 16.

88 שם.

מסוג זה מדגישות את המסר על מחויבות והתגייסות האומה כולה. דוגמה לכך היא תמונה שזכתה לכולטות והופיעה בעמוד השער בידיעות אחרונות; במרכז מופיעות שתי צעירות מתנדבות בחלוקת דואר. בכיתוב לתמונה נאמר: "הנוער חסר הערכים" שלנו מגלה את דמותו האמתית בנוטלו על כתפיו יותר ויותר משימות. בתמונה – דפנה לרמן וחנה שור, גימנזיסטיות בנות 16 מחיפה, שיחד עם חברותיהן מבטיחות את רציפות שירותי הדואר.⁸⁹

גם ב'אישה האגואיסטית' הבוגרת, אשת החברה, מתחולל שינוי בימי המלחמה. בכתבה העוסקת במתרחש בתל-אביב בימי ההמתנה, הבוחנת אם החיים נמשכים כרגיל וסוקרת את גל ההתנדבות, מופיע התיאור הבא:

הכל נמשך כרגיל. הבאמת? כשעוברים ליד קפה "רוול" או קפה "ורה", ששם יושבות בשעות הבוקר, עקרות הבית המעסיקות עוזרות ומטפלות, נדמה שכן הוא. אך מספיק להקשיב לשיחות כדי להיווכח שנשתנה דבר-מה. הפעם משוחחות הן על מכונית "מגויסת", על הבעל שאיננו בבית, על הצפוי לנו, הנושאים האהובים של תסרוקות ושמלה נדחקו לקרן זוית.⁹⁰

בדומה לכך גם הכתבה שכותרתה 'כל העם צבא' סוקרת את גל ההתנדבות של נשים במגן דוד אדום. הכתבה מעלה על נס את ההבדלים בין דמות האישה קודם למלחמה לדמותה בימי המשבר:

המעניין הוא כי כל אותן עקרות בית חסרות סבלנות וסובלנות, כאשר מדובר בתור למכולת, או ל"סופר מרקט" וכל הצעירות המנסות "להתפלח" לתור בקומות הקולנוע, מוכנות להמתין בשקט (יחסי...) בתחנות "מגן דוד". גם הן מרגישות כמגוייסות כחלק מהעם בצבא. בתחנה הראשית של "מגן דוד אדום" פגשתי את אדית כהן מינץ, שם ידוע ב"חברה הגבוהה" התל-אביבית ובספורט הישראלי. אדית בת ה-50 פלוס, היא אימו של בכיר כדורסלני ישראל. תנחום כהן מינץ. היא מפורסמת גם בזכות עצמה, כאלופת טניס וכדורת וכאחד מ"עמודי התווך" של איגוד הטניס בישראל. אלא שכרגע אין אדית עוסקת בספורט. כיום היא אוזנת בהגה אמבולנס... "רציתי גם אני לעזור ומאחר שפרט לנהיגה איני יודעת הרבה – התנדבתי להסיע אמבולנס. היה לי מזל ובאמת לקחו אותי."⁹¹

89 ידיעות אחרונות, 31.5.1967, עמ' 1.

90 מעריב, 30.5.1967, עמ' 4.

91 ידיעות אחרונות, 2.6.1967, עמ' 6.

אלא שהיעלמותה של האישה האגואיסטית הייתה זמנית בלבד. מיד עם תום המלחמה העיתונות מציגה את שובה וחזרתה להציג את האישה העירונית ה'חדשה' של שנות השישים באור ביקורתי. הנה דוגמה לייצוג האישה ימים ספורים לאחר המלחמה:

מהר מאוד החל העורך להתנער ממראהו המלחמתי: הילדים חזרו לגן, המספרות המשיכו לצבוע שיער ולסלסל ובתי הקפה מתמלאים מחדש... בדיזינגוף ממשיכים ל"התרוול"... הדיזינגופיות מהגווארדיה הבינונית וותיקה מסרבות להיפרד מהשיגרה הבריאה של "ישיבות בוקר" בבית הקפה, מה גם שיש עכשיו מספיק דברים לנתח. כמו המצב הפוליטי, למשל... כל הדיזינגופיות מתעוררות כמו במכת חשמל.⁹²

1. ייצוגי נשים במלחמת ששת הימים: אתגור או שעתוק הסדר המגדרי הקיים?

בממד הכמותי ייצוג הנשים במלחמת ששת הימים בעיתונות המרכזית דומה לייצוג הנשים האופייני לחדשות בכלל, שכן הנראות היחסית של הנשים במלחמה – היקף ובולטות הסיקור – הייתה נמוכה. הסיפורים הבודדים במהלך המלחמה שבמרכזם נשים שזכו לבולטות בסיקור היו סיפורים 'אנושיים' ואנקדוטליים שתפקידם לגוון, 'לצבוע', לקשט ולאזן את התמונה הכללית של סיקור. בממד האיכותי, התמונה מורכבת יותר. מחד גיסא, סיקור הנשים במהלך מלחמת ששת הימים מצביע באופן חלקי על מאפיינים שונים מהסיקור המסורתי של נשים בחדשות. מאידך גיסא, הסטייה מהסיקור המסורתי אינה מבטאת אתגור של הסדר המגדרי הקיים, אלא דווקא את שעתוקו.

בעוד אחד המאפיינים הבולטים בייצוג נשים בחדשות הנו הצגת האישה כקורבן, נדיר ייצוג זה במהלך מלחמת ששת הימים. דמות האישה כקורבן מופיעה רק בתשעה אזכורים, שהם 2.5 אחוזים מכלל הסיקור, מהם כארבעה אזכורים הקשורים באובדן ושכול בעקבות בן או בן זוג שנפלו וחמישה אזכורים קשורים במצוקה ובחרדה בעקבות האיום המלחמתי. יתר על כן, בדרך כלל סיקור הנשים במהלך המלחמה מבקש להדגיש את מה שמזוהה ככוחות של נשים (פריון, הקרבה, תרומה לציבור) ונמנע מלהציג את קשייהן וחולשותיהן. הדגשת העוצמה הנשית בולטת במיוחד בדמותה של ה'מתנדבת' הרווחת בייצוג הנשים במלחמה, וכן באופן הייצוג של דמות האם והרעייה, המופיעה כאם ורעייה קולקטיבית, בעלת תעצומות נפש, שאינה מבטאת את מה שעשוי להיות מזוהה כחולשה – דאגה, געגועים, חרדה לגבר שלה במלחמה.

ככל הנראה ייצוג קורבני, גם של אישה, יש בו כדי לבטא חולשה של האומה כולה, ולכן יש הימנעות ברורה מייצוג זה בעת שהאומה מצויה במשבר הנתפס כקיומי. במובן

זה הסיקור מאשש את גישתה התיאורטית של רוזמרי ריד, הטוענת שעל אף שקונפליקט ומלחמה הן תחום גברי, נשים רשאיות לתמוך במאבק ואף להצטרף אליו כאשר הסיטואציה נואשת דיה. לגישתה, בנסיבות כאלה יכולה להתרחש סטייה ממסגור מסורתי.⁹³ עדות אמפירית לכך נמצאה כאמור גם במחקרן של תדהר ולמיש שעסק בייצוג נשים בימי האינתיפאדה הראשונה: ייצוגן של הנשים הפלשתיניות – שהיו שייכות לצד הנתון בסכנה קיומית – כלל סטייה מהייצוג המסורתי, בשונה מהייצוג של הישראליות, שהיו מזוהות עם הצד החזק.⁹⁴ ההקשר המלחמתי המשברי שבו הייתה נתונה ישראל במהלך מלחמת ששת הימים, על רקע ערכי החברה הישראלית הקולקטיביסטית ומאפייני העיתונות של אותה תקופה, אפשרו ככל הנראה סטייה מסוימת מהדפוסים המסורתיים של ייצוגי נשים בחדשות. חשוב להדגיש שעל פי ריד הסטייה מתאפשרת גם כאשר בולטים סממני ייצוג מסורתיים,⁹⁵ כפי שהודגמו בשפע בסיקור נשים במהלך מלחמת ששת הימים.

המאפיין המרכזי בייצוג הנשים במהלך מלחמת ששת הימים הוא הדגש על ייצוגן בהקשר הקולקטיביסטי המוערך בחברה הישראלית הצעירה, והימנעות מייצוגן בהקשר הפרטי הבלתי מוערך. מגמה זו בולטת בניתוח הדינמיות שבייצוגן של דמויות הנשים בתקופות שונות במלחמה. למשל, דמות 'האישה האגואיסטית' נעלמת בימי ההמתנה למלחמה. יתר על כן, היא מופיעה בדמות האישה 'המגויסת-המתנדבת', ובסיום המלחמה היא שבה כלעומת שנעלמה. בדומה לכך דמות האם והרעיה המוצגת בימי המלחמה בהקשר הקולקטיביסטי, הלאומי, חוזרת לעולמה הפרטי מיד עם תום המלחמה. וכן, דמות החיילת מוצגת מיד עם שוך הקרבות כאובייקט מיני.

הדגש על ייצוג האישה המגויסת ללאום במהלך המלחמה מבטא את גבולות הציבורי והפרטי בתרבות הישראלית שהתפתחה בארץ ישראל מראשית המאה העשרים ונותרה דומיננטית במהלך מלחמת ששת הימים, עד לשבר הגדול במלחמת יום הכיפורים. חנה נוה עומדת על ההבניה המגדרית של גבולות הציבורי והפרטי בתרבות הישראלית ההגמונית:

האלמנטים הסוציאליסטיים והקואופרטיביים של הציונות בגירסתה ההגמונית העלו את יוקרתם של החיים בציבור, את השיתופיות, את הוויתור על ההשקעה במרחב הפרטי ואת ההשתייכות לקולקטיב למדרגה של אידיאל ובכך הביאו להפחתת ערכו של המרחב הפרטי ולהגדרת הכוחות הפועלים בו ככוחות בלתי פוליטיים ונטולי כוח, וממילא, "נשיים", ובעיקר כ"אימהיים". נשים וגברים מצאו עצמם פועלים במרחב

93 כך מודגם בדוגמאות השונות מרחבי העולם שמביאה ריד, כוחות, עמ' 1-24. כך נמצא גם אצל תדהר ולמיש, נשים, עמ' 142-159.

94 שם, עמ' 156.

95 ריד, כוחות, עמ' 4.

שרטוריקת הציבוריות והשיתופיות כובשת אותו, דהיינו מרחב גברי, ומאלצת אותם להזדהות אתו או להיות מודרים ממנו לתוך מתחם נשי. התביעה לפרטיות ולסיפוק צרכים אישיים נתפסה כמסוכנת למפעל הלאומי, ויוחסה למניעים נשיים חסרי־מוסר וחסרי תודעה פוליטית מפותחת, ואילו הקרבת הפרט את עולמו האינטימי למען צורכי הציבור נחשבה להקרבה בונה ואחראית ויוחסה למניעים גבריים.⁹⁶

אם בימי שגרה האישה הייתה מזוהה עם סיפוק צרכים אישיים (אשת חברה, נערת דיסקוטקים), או עם סיפוק צרכים 'נשיים', 'אמהיים' (אם ורעיה), הרי בשעת מלחמה ניכרת מגמה ברורה להטות מהאישי לקולקטיביסטי. מגמה זו התאפשרה משום שהתקשורת בשנים הראשונות שלאחר הקמת המדינה הייתה שותפה למאמץ הלאומי לביסוס המדינה הצעירה ולהבטחת קיומה, והעיתונאים עדיין לא ראו את תפקידם המרכזי בביקורת השלטון.⁹⁷ התקשורת הישראלית נותרה מימסדית ברובה במיוחד בתקופת ההמתנה, על אף גילוי מעורבות רבה, יחסית לעבר, בעיצוב המדיניות הביטחונית.⁹⁸

הייצוג הלאומי של האישה והשתייכותה לקולקטיב הם במסגרת הגדרות התפקיד המגדריות המסורתיות המאפיינות את המציאות החברתית באותה תקופה: רחם, אם ורעיה. האישה האידאלית בימי מלחמת ששת הימים היא עוזר כנגד הגבר, אם המשפחה במרחב האישי־הפרטי, ואם האומה במרחב הציבורי. המלחמה אינה הזדמנות של ממש עבור נשים להגדיר מחדש את יחסיהן עם גברים או את יחסיהן עם המדינה והאומה. בפועל, ייצוג הנשים מדגיש ומבליט את הגבולות וההגדרות המגדריות: הגברים מזוהים כמי שאחראים להגן על הבית והמדינה והנשים מזוהות כאמהות, כרעיות וכעקרות הבית – ובכך מקבע הייצוג את הסדר המגדרי הפטריארכלי הקיים.

מחקר זה משרטט את הנרטיב על נשים במציאות הסמלית במהלך המלחמה כפי שהוא משתקף בזרם המרכזי של העיתונות היומית. מחקר על מעמדן של נשים במציאות החברתית בשנות השישים הניח בעיקרו שרפואי חשיבה והתנהגות שוויוניים הם חלק בלתי נפרד מהתרבות המודרנית. מתוך קבלה של מיתוס השוויון, הציפייה הייתה כי החברה הישראלית צועדת לקראת שוויון בין המינים.⁹⁹ לפיכך אפשר לומר כי בעת המלחמה התקיימו יחסי גומלין בין המציאות החברתית הפוליטית שבמרכזה מיתוס השוויון ביחס לנשים לבין הנרטיב המצטייר בעיתונות המודפסת ביחס לנשים.

96 חנה נוה, 'החוויה הישראלית וחוויתה של הישראלית: גירסת בית הקברות הצבאי, או: איפה שולה מלט?', בתוך: יעל עצמון (עורכת), התשמע קולי: ייצוגים של נשים בתרבות הישראלית, תל־אביב 2001, עמ' 316.

97 יחיאל לימור ורפי מן, עיתונאות: איסוף מידע, כתיבה ועריכה, תל־אביב 1997, עמ' 47.

98 גד ברזילי, 'מדינה, חברה וביטחון לאומי: תקשורת המונים ומלחמות', בתוך: משה ליסק וברוך קני־פז (עורכים), ישראל לקראת שנת 2000: חברה, פוליטיקה ותרבות, ירושלים 1996, עמ' 180.

99 הרצוג, ידע, עמ' 272-273.

מיתוס השוויון בין המינים שרווח באותה עת בחברה הישראלית מנע איסוף מידע ומחקר שהיו עשויים לחשוף מציאות אחרת. יתר על כן, לא רק מחקר ביקורתי חסר, כי אם גם תיעוד וכתביה עצמית של נשים בנות התקופה. מחקר עתידי בתחום זה עשוי לסייע להגדיר בצורה חדה יותר את טיבה של מערכת הקשרים בין המציאות הסמלית לבין המציאות החברתית.

מחקר זה התמקד בזרם המרכזי של העיתונות היומית הישראלית – עיתוני הערב מעריב וידיעות אחרונות, המייצגים את השיח הישראלי הציוני הדומיננטי. ייתכן שקולות אלטרנטיביים המבטאים גישה פחות הגמונית ימצאו בכלי תקשורת אחרים הממוקמים בשוליו של השיח הציבורי. עיון בשניים מעיתוני הנשים של אותה תקופה – לאשה ואת – מצביע על פונטציאל לקול אחר בעיתונות זו. אמנם עיתוני הנשים ביטאו אף הם מסר הגמוני בדומה לעיתונות היומית המרכזית. כך למשל נכתב במאמר המערכת של גיליון המלחמה של את: 'מן האישה בישראל נדרש לעמוד על המשמר, לתרום כמיטב יכולתה למאמץ הלאומי ויחד עם זאת להשאיר אשה ועקרת בית והיא אף מתבקשת שלא להכנע לאוירה שהאויב רוצה שתשרה בישראל'.¹⁰⁰

בדומה לכך התהדרו עמודי השער של גיליונות ימי המלחמה בדימוי הוויזואלי של החיילת הישראלית, כפי שמנסח זאת מאמר המערכת של אותו גיליון באת: 'זו (החיילת) מסמלת כיום את שיתופה של האשה במאמץ המלחמתי'.¹⁰¹ עם זאת נראה שעיתונות זו ביטאה מסרים ביקורתיים בהקשר המגדרי והלאומי, שנעדרו לחלוטין בעיתונות המרכזית בימי המלחמה. כך למשל השתקפה ביקורת (רפה אמנם) על הדרה של חיילות מהחזית ודחיקתן לעורף: 'אך מסתבר שכורשן הגבוה של נשים אינו מהווה את הדרכון למסע בחיל החלוץ – ורק חיילות ספורות, הממלאות תפקידים חיוניים שאין להם תחליף בקרב החיילים – תהיננה מהזכות להיספח לטור המלווה בלבד. כל השאר – תמשכנה לשרת את הגדוד מן העורף הקרבי'.¹⁰²

בדומה לכך ניכר בעיתונות הנשים עיסוק ביקורתי בשכול, אם כי רק בסיום המלחמה. בגיליון אוגוסט 1967 של את התפרסמה כתבה בעלת גוון ביקורתי על התנאים הכספיים שהחוק מעניק לאלמנות מלחמה. הצצה זו מלמדת שייתכן שיש מקום לבחון את ייצוגי הנשים במלחמה באתרים נוספים, פחות מימסדיים ויותר פריפריאליים: עיתונות ישראלית בשפה זרה (שעדיין רווחה בתקופה), עיתונות מפלגתית וכתביה אישית של נשים שתיעדו את חוויותיהן במהלך המלחמה. כמו כן מעניין וחשוב יהיה לנתח את ייצוגי הנשים במלחמה בעיתונות המרכזית, במרחק מה מהמלחמה – חודשים ספורים לאחר סיומה – ולבחון עד כמה הסטייה מהייצוג המסורתי הייתה זמנית.

100 את, גיליון 3, יוני 1967, עמ' 1.

101 שם.

102 שם, עמ' 8.